

OSMANLI DEVLETİ'NDE YÖNETİCİ SINIF AÇISINDAN MÜSADERE UYGULAMASI

Prof. Dr. Sevgi Gül AKYILMAZ*

ÖZET

Kişinin mal varlığı üzerindeki mülkiyet hakkına son verilerek bu mülkiyetin devlet hazinesine devredilmesi anlamına gelen müsadere, Osmanlı Devleti'nde Fatih döneminden itibaren devşirme kökenli devlet adamlarına uygulanırken, Kanuni ile birlikte ilmiye sınıfı haricinde bütün yönetici sınıf mensupları için geçerli olmuştur. Mal varlığına el koyma iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. İşlenen bir suç sonucunda verilen bir tazir cezası olarak ve ölüm halinde müsadere. Ceza olarak verildiğinde genellikle siyaseten katl, hapis, sürgün gibi cezalara eşlik etmiş ve hâkim kararı olmaksızın padişah tarafından verilmiştir. Ayrıca yönetici sınıf mensupları eceliyle öldüklerinde devlet doğrudan mal varlıklarına el koymuştur. Bu uygulamanın temelinde merkezi otoriteye rakip olabilecek güçlerin ortaya çıkışını önleme ve görevin kötüye kullanılarak servet edinmenin önüne geçme isteği yatmaktadır. II. Mahmut'un 1838'te memurlar için çıkardığı ceza kanunnamesi ile hâkim kararı olmadan müsadere yapılması yasaklanmış, 1839 Tanzimat Fermanı ise herkes için müsadere uygulamasını kaldırmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Müsadere, Yönetici sınıf, kul sistemi, 1838 Ceza Kanunnamesi, Tanzimat Fermanı

THE PRACTICE OF CONFISTICATION ABOUT RULING CLASS IN OTTOMAN STATE

ABSTRACT

Confistication means to put an end someones'property right over his estate and seize it in the name of the state. The first examples of confistication were seen in the period of Mehmet the Conqueror and widened its scope in the time of Süleyman the Magnificent, In the Ottoman Empire confistication was examined as an tazir punishment for the members of ruling class except ilmiyye. Besides when a member of

* Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Türk Hukuk Tarihi ABD. Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Sevgi Gül AKYILMAZ

ruling class died his estate was seized directly in the name of state treasury. The main reasons of this practise were to protect the central authority and prevent the foundation of rival powers which can threaten the central government and taking necessary precautions against the misusing of power. The Criminal Code which was enacted by Mahmut II in 1838 forbited confiscation for members of ruling class without the decision of court. Finally Tanzimat Edict abolished the practise of confistation both ruling class and reaya.

KEY WORDS

Confistation, Ruling class, tazir punishment, 1838 Criminal Code, Tanzimat Edict.

I.GİRİŞ

Arapça kökenli bir kelime olan müsadere, hukuk literatüründe işlenen bir suçun karşılığı olarak suçlunun mal varlığının bütünü veya bir kısmı üzerindeki mülkiyet hakkına son verilmesi ve bu mülkiyetin kamusal bir karakter gösteren bir oluşuma devredilmesi şeklinde açıklanmıştır¹. Esasen müsadere Abbasiler devrine ait bir teknik terim olup, devlet gelirlerini artırmak için gayri meşru servet yaptığı iddia edilen memurların mallarını zapt etmek için bulunan bir usul olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kavramın ilk kullanımı arazi ve toprak gelirleri ile ilgili olup, divan al- haraç kayıtlarında kullanılan bir tabirdir. Daha sonra zaman içinde devletçe herhangi birinin malına el konulması anlamına bürünerek bir hukuk kurumu haline gelmiş, halifeler tarafından kullanılan bir baskı yöntemine dönüşmüştür².

Müsadere tarih boyunca bir ceza olarak kullanılmış olup, Batılı devletlerde de bir yaptırım türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle tamamen Abbasilerin icat ettiği bir kurum olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Eski Yunan ve Roma hukukunda müsadere benzeri uygulamalar ceza veya güvenlik tedbiri olarak uygulanmış, bazen tek başına bazen de diğer cezalarla birlikte verilmiştir. 1789 Fransız İhtilali sonucunda hazırlanan Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesi'nde yer alan önemli haklardan birisi de mülkiyet hakkıdır. Siyasi liberalizm akımının temel dayanaklarından olan bu temel hak sebebiyle en azından Fransa'da müsadere uygulamasının kalkacağı düşünülmüşse de böyle olmadığı ve uygulamanın devam ettiği görülmüştür. 1810 tarihli ceza kanununda ise müsadere cezası sadece devletin emniyetini ihlal ve kalpazanlık suçlarıyla sınırlı tutulmuş, 1814 yılında ise tamamen ortadan kaldırılmıştır³.

İslamiyet öncesi Hunlar, Göktürkler, Uygurlar gibi Türk devletlerinde müsadere uygulaması olduğuna dair doğrudan bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, miras paylaşılacağında mal varlığının bir bölümünün bir çeşit miras vergisi gibi devlet hazinesine verilmesi ve ancak bu işlemden sonra mirasın paylaşılabilmesi, ya da vasiyetlerin yerine getirilebilmesi⁴ dikkat çekici bir durumdur ve kısmen Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıf mensuplarının

¹ Ögün Tuncay, "Osmanlı Devleti'nde Müsadere Uygulamaları", Osmanlı c. 6 Teşkilat, Ankara 1999, s. 371.

² Baysun Cavid, "Müsadere", İ.A. c. 8, İstanbul 1987, s. 669; Mumcu Ahmet, Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Ankara 1985, s. 19, 147.

³ Baysun, s. 669; Ögün, s. 371.

⁴ Arsal Sadri Maksudi, Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul 1947, s. 342-343.

ölümünden sonra yapılan uygulamaya benzemektedir. Moğollar, Eyyubiler, Gazneliler ve Selçuklular gibi devletlerde ise müsadere uygulamasına rastlanmaktadır. Bu devletlerde devlet başkanının siyasi otoritesini tehdit edebilecek derecede güç kazanan siyasi oluşumları etkisiz hale getirmek, hazineye gelir sağlamak, isyan, isyana teşebbüs, vatana ihanet, katl, yağma, rüşvet gibi suçları cezalandırmak için sıklıkla müsadere yönteminden yararlanılmıştır⁵. İleride Osmanlı Devleti'nde de görülebileceği gibi mevcut siyasi otoriteye tehlike oluşturabilecek unsurların müsadere yoluyla etkisiz hale getirilmeye çalışılması ilgi çekicidir.

Müsadere özellikle Selçuklularda geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Hatta bu nedenle Büyük Selçuklular' da "Divan-ı Müsadere" adını taşıyan özel divanlar kurulmuştur. Selçuklular'da çeşitli sebeplerle, dayak, azil, sürgün, hapis gibi cezalara çarptırılan kimseler bunların biri veya ikisine ek olarak, tamamlayıcı mahiyette müsadere cezasına da maruz kalmışlardır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde müsadere cezası suçlunun bütün menkul ve gayri menkullerini içine almıştır. Servetine el konulmasına karar verilen bir kimsenin malvarlığının müsaderesi, ancak, sultanın bu hususta verdiği veya vereceği emir üzerine yapılabilmektedir. Merkezde yapılan müsaderelerde bunun yürütülmesi Emir-i Dad'lara veya bu iş için özel olarak görevlendirilen kimselere havale edilmiş, bunların emirlerine verilen büyük divan memur veya kâtipleri vasıtasıyla da bu husustaki işlemler yerine getirilmiştir. Belirlenen varlığa el konulmasından sonra defterlere kaydedilmiş, gerektiğinde ev, eşya gibi unsurlar mühürlenmiş ve tayin edilen müvekkiller tarafından emniyetleri sağlanmıştır. Taşradaki müsadereler ise merkezden tayin edilen naibler tarafından yapılmıştır. Malların dökümünün yapıldığı defterler devlet hazinesine teslim edilmiştir⁶. Selçuklulardaki uygulamanın Osmanlı dönemi ile benzerliği dikkat çekicidir.

Müsadere uygulaması diğer Türk devletlerinden Osmanlıya geçmekle birlikte başlangıçta bazı istisnai haller dışında yalnızca bir ceza olarak uygulanmıştır. Bu dönemde müsadere yalnız devlet malını zimmetine geçirenlerle,

⁵ Ögün, s. 372.

⁶ Arık Feda Şamil, "Selçuklularda Müsadere" <http://www.muverrih.net/turkiye-selcuklu-devletinde-musadere>, Örneğin II. Kılıç Arslan devrine ait olan en eski kayda göre, sultan vezir İhtiyareddin Hasan'ı azl edip memleketinden sürgün ettirmenin yanında bütün mal varlığını da müsadere ettirmiştir. Sultan Gıyaseddin ise Malatya'da hapsedtiği büyük devlet adamlarından beylerbeyi Emir Hüsameddin Kaymeri'nin, ayrıca malını-mülkünü de müsadere ettirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması

İsyancılar hakkında uygulanan bir ceza olmuştur. Fatih'e kadar sadece Musa Çelebi'nin keyfi müsadere uygulamalarına rastlanmıştır⁷. Hatta kul sisteminin kurulmasına kadar müsadere bir ceza hukuku müessesesi olarak da çok büyük bir kabul görmemiştir. Bu nedenle Şeyh Bedrettin gibi önemli bir isyancının dahi malı haram sayılarak dokunulmamış⁸, Osmanlı Devleti açısından dönüm noktası olan ve kul sisteminin ilk adımını teşkil eden vezir-i azam Çandarlı Halil Paşa'nın katliyle birlikte müsadere edilen mal varlığı mirasçılara iade edilmiştir⁹. Zira İslam Hukukunda mülkiyet ve miras hakkı büyük bir öneme sahip olup, bunların özüne dokunacak uygulamalar şeriata aykırı işlemler olarak halkın büyük tepkisini çekmiştir.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere Fatih dönemi ve bu dönemde kurulan kul sistemi, müsadere kurumu açısından bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Özellikle konumuz açısından da büyük öneme sahip olduğu üzere müsadere, yönetici sınıf mensupları açısından sistematik olarak uygulanmaya başlamıştır. Her ne kadar zaman zaman reayaya mensup kişilerin malları müsadere edilse de bu kurum daha çok yönetici sınıf mensuplarına yönelik örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstelik reayadan farklı olarak yönetici sınıf için müsadere sadece bir ceza olarak uygulanmamış, bu sınıfa mensup kişiler öldüklerinde devlet mal varlıklarına el koyarak İslam Miras Hukuku kurallarının işlenmesini engellemiştir. Bu açıdan Osmanlı Devleti'nde karşımıza çıkan yönetici sınıf-reaya ayrımı ve kul sisteminin niteliği büyük bir önem arz ettiğinden öncelikle bu konular üzerinde durulacaktır.

II. OSMANLI DEVLETİ'NDE YÖNETİCİ SINIF KAVRAMI

Osmanlı Devleti'nde yaşayan halk yönetici sınıf ve reaya olmak üzere iki ana sosyal gruba bölünmüş, ancak bu ayrım Avrupa'da o dönemde mevcut olan sınıf kavramından tamamen farklı bir nitelik arz etmiştir¹⁰. Kuruluş dö-

⁷ Musa Çelebi'nin Rumeli beylerinden bazılarını öldürüp, mallarını müsadere ettiği, hatta zengin bey ya da paşalardan birisini görünce "flori kokar" diye talepte bulunduğu söylenmektedir. Hatta beyler kendi aralarında meşveret edip, "bu kişinin bed- hali vardır, giderek cemi'imizi öldürüp, malımızı alır, Sultanı davet etmek evladır" demişlerdir. Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma*, c. II, (Yayımlayanlar: Unat Faik Reşit/Köymen Mehmet Altay), Ankara 1987, s. 489.

⁸ İslam Hukukunda devlete isyan suçu hadd-i bağı olarak adlandırılmış ve had suçları içerisinde yer almıştır. İsyan edenler müslümansa mallarına herhangi bir şekilde dokunulamaz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cin Halil/Akyılmaz Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya 2008, s. 217-218.

⁹ Mumcu, s. 148.

¹⁰ Ubiçini *Türkiye Mektupları*'nda insanların Allah'ın kulu olarak kabul edildikleri bir toplumda, bir takım ayrıcalıkların ve asalet unvanlarının kişilerin hayat süreleri ile sınırlı olduğundan ve irsî bir niteliğe bürünmediğinden bahseder. Ubiçini M.A., *Türkiye Mektupları*,

nemine hâkim olan felsefe nedeniyle (yeni topraklar ele geçirilip İslam dinini yaymak) devlet içinde askeri görevler daha ağır bastığı için yönetici sınıfa “askerîler”de denmiştir¹¹. Askeri sınıf dört bölümden oluşmaktadır: Seyfiye (ordu mensupları), ilmiye, kalemiye (kâtipler), saray hizmetlileri¹². Osmanlı Devleti fetih ve gaza temeli üzerine oturtulduğu için uzun süre seyfiye ve ilmiye yönetici sınıf içinde daha etkili olmuşlardır.

Seyfiye, kapıkulu askerleri ve eyalet askerleri (tımurlu sipahiler) olmak üzere iki ana kısımdan meydana gelmiştir. Kapıkulu ordusu devşirme kökenlilerden oluşan, merkezde bulunan, doğrudan padişaha bağlı askerlerdir. Osmanlı ordusunun sayıca kalabalık bölümü ise tımar sistemi üzerinde yükselen eyalet askerleridir.

Yönetici sınıfın ikinci kanadı ilmiyedir. İlmiye sınıfının başında şeyhülislam bulunmuştur. Kazaskerler, kadılar, müderrisler, din adamları bu sınıfın içerisinde yer almıştır.

Yönetici sınıfın üçüncü parçasını kâtipler zümresi yani kalemiye oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti’nde kâtipler “kâtibân-ı ahkâm-ı dîvân” ve “kâtibân-ı hazine-i âmire” olarak ikiye ayrılmışlar; birinci gruptakiler reis-ül küt-tab nezaretinde nişancıya, ikinci gruptakiler ise defterdara bağlı olmuştur¹³. Kalemiye II. Mahmut’un yaptığı düzenlemelerle güçlü bir sivil bürokrasiye dönüşmüştür.

Yönetici sınıf içerisinde kalan son grup saray hizmetlileridir. Bu görevlilerin başlıcaları Enderun Ağaları, Saray Ağası, Hazine Dar Baş, Kilerci Baş, Rikab Ağaları, Kapıcı Baş, Çavuşbaşı, Darphane Emni, Matbah-ı Amire Emni’dir¹⁴.

Osmanlı Devleti’nde yönetici sınıf dışında kalan tüm tebaa reaya olarak kabul edilmiştir. Yalnızca kırsal kesimde yaşayıp, tarımsal üretim yapan halk

(Çeviren: Karaağaçlı Cemal), c. II, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 446-447.

¹¹ Itzkowitz Norman, Ottoman Empire and Islamic Tradition, Chicago 1972, s. 40; Findley Carter, Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789-1922, Princeton 1980, s. 13, 45; Mumcu Ahmet, Divan-ı Hümayun, Ankara 1986, s. 38; Cin/Akyılmaz, s. 105.

¹² Shaw Stanford, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, c. I, İstanbul 1982, s. 167; Itzkowitz, s. 40; Findley, Reform, s. 13; Osmanlı Devleti’nde yönetici sınıf hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akyılmaz Gül, “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. VIII, s. 1/2, 2004.

¹³ İncalcık Halil, The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600, London 1994, s. 100-101.

¹⁴ Gibb H.A.R./Bowen H., Islamic Society and the West, London 1969, vol. I, s. 71-89; Shaw, c. I, s. 172.

Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması

reaya değildir. Kasaba ve şehirlerde oturan, ticaret ve sanayi ile uğraşan kişilerle göçebelerin de reaya sınıfına dâhil oldukları düşünülmüştür.

Yönetici sınıf ile reayanın hukukî statüleri arasındaki en önemli fark, askerîlerin bir takım vergilerden muaf olmalarıdır. Reaya değişik isimler altında çok sayıda vergi ödemek zorundayken, askerîler devlete hizmet ettikleri prensibinden yola çıkılarak bu mükellefiyetin dışında tutulmuşlardır¹⁵. Buna karşılık kul sistemi incelenirken üzerinde durulacağı gibi, reaya ilmiyye sınıfı istisna edilirse yönetici sınıfa göre can ve mal güvenliği açısından daha güvenli bir konumda bulunmuştur.

III. KUL SİSTEMİ

Osmanlı Devleti'nde kul sistemi Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuştur. İstanbul'un fethiyle büyük bir prestij kazanan Fatih, güçlü ve merkezi bir imparatorluk kurmak ve iktidara alternatif güçlerin ortaya çıkmasını önlemek için iki önemli adım atmıştır. Bunlardan ilki kardeş katlinin hukuki bir zemine oturtulması, diğeri ise kul sisteminin kurulmasıdır. Kul sisteminin kökeninde devşirme usulü yatmaktadır. Orhan Bey zamanında Osmanlıların Avrupa'ya geçmeleriyle birlikte, devletin askerî kuvvete olan ihtiyacı artmış, bu da devlet adamlarına savaşta esir düşen hıristiyanlardan devletin hakkı olan 1/5'lik bölümün İslamlaştırılarak ordu hizmetine alınmasını ilham etmiştir. Bu sebeple I. Murad zamanında "Acemi Oğlanlar Ocağı" kurulmuştur. Başlangıçta sadece savaşta esir edilen "pençikoğlan"ları Acemi Oğlanlar Ocağına alınırken, daha sonra devşirmeler de uygulamaya dâhil edilmiştir. Devşirme sistemi Osmanlı Devleti'nin zimmî tebaasının çocuklarını belirli kurallar dâhilinde toplaması anlamına gelmektedir. Birden fazla oğlu olan hıristiyanların erkek çocuklarından 8 ila 18 (bazen sınır 20'ye kadar çıkardı) yaşları arasında olanlardan, sıhhatli ve kuvvetlileri devşirme olarak toplanmıştır¹⁶. Görevliler tarafından toplanan bu çocuklar, önce Anadolu'daki ailelerin yanlarına verilerek müslüman-Türk kültürü üzerine yetiştirilmişler, içlerinden daha yetenekli

¹⁵ Osmanlı Devleti'nde vergiden muafiyet üç kademeyle ortaya çıkmıştır. Devlet evvela avarızdan, sonra raiyyet rüsumundan ve nihayet şer'î vergilerden muafiyet bahşetmiştir. Şer'î vergilerden muafiyet fevkalade hallerde ve nadiren yapılmıştır. İncalcık Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu", Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993, s. 52; Cin/Akyılmaz, s. 106. Üstelik bu muafiyet yalnız kendileri için değil, aile üyeleri hatta hizmetkârları için de geçerli olmuştur.

¹⁶ Padişahın devşirme toplanması ve uyulacak kurallar konusunda yayınladığı ferman için bkz. Ongan Halit, Ankara'nın İki Numaralı Şer'îyye Sicili, Ankara 1974, s. 53-54. Devşirme olacak çocukların belirli özelliklere sahip olmaları istenmiş, sığırtmaç, çoban çocukları, anası-babası ölmüş olanlar, Türkçe bilenler, çok uzun ve çok kısa olanlar devşirme olarak alınmamıştır.

görülenleri Saray'daki Enderun Mektebi'nde eğitim alırken, diğerleri de Ace-mi Oğlanlar Ocağı'nda yetiştirilerek Yeniçeri Ocağına geçmişlerdir.

Bu şekilde kurulan kul sistemi Fatih'le birlikte yeni bir anlama bürünerek, etkisini artırmıştır. Fatih'in merkezî otoriteyi güçlendirmek ve egemenliğe ortak olabilecek yeni grupların ortaya çıkmasını önlemek için aldığı tedbirlerden birisi de "devşirme-kul" sistemini yaygın bir şekilde uygulayarak, önemli devlet adamlarını ve özellikle vezir-i azamları kullar arasından seçmesidir¹⁷. Fatih devrine kadar vezir-i azamlar, vezirler ve diğer üst düzey devlet görevlileri soylu müslüman-Türk aileler arasından seçilmiştir. Güçlü ailelere sahip olan bu devlet adamları bir taraftan padişahların geniş yetkilerini sınırlayan kontrol mekanizması görevini icra ederlerken, öte yandan da hanedan ailesi içinde kimin tahta geçeceğini belirlemede büyük rol oynamışlardır. Fatih İstanbul'u fethettikten sonra bu olayın sağladığı büyük güçle iktidarını fiilen sınırlandıran Çandarlı Halil Paşa'yı ortadan kaldırmıştır¹⁸. Bu olaydan itibaren vezir-i azamlar güçlü Türk ailelerinden değil kullar arasından seçilmiştir. Padişahın kulu olan devşirme kökenli devlet adamlarına bir yandan çok geniş yetkiler devredilirken, öte yandan padişahın kölesi olarak kabul edildikleri için "hâkim-i mutlak" olan padişahın karşısında can ve mal güvenlikleri olmamıştır. Padişah kullarını herhangi bir direnme ve sorunla karşılaşmadan görevlerinden azledebilmiş, müsadere yoluyla tüm mal varlıklarına el koyabilmiş, yargılamadan idam edebilmiştir¹⁹. Çandarlı Halil Paşa'yı azledebilme gücünü Fatih'in ancak İstanbul'u fethettikten sonra bulduğu, buna rağmen önemli tepkilerle karşılaştığı düşünülürse²⁰ kullardan seçilen vezir-i azamların, padişahların gücünü ne kadar arttırdığı anlaşılabilir.

¹⁷ Çandarlı ailesinin işbaşından uzaklaştırılmasından sonra XVI. Yüzyılın sonlarına kadar Karamanî Mehmet Paşa, Çandarlızade İbrahim Paşa, Mehmet Paşa, Manisalı Mehmet Paşa dışında kalan 34 vezir-i azam devşirme kökenli olup, kul sistemi içinde yer almışlardır. Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, Ankara 1988, s. 11; Lord Kinross, *The Ottoman Centuries, The Rise and Fall of the Turkish Empire*, New York 1977, s. 147.

¹⁸ İnalçık Halil, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1987, s. 132-136; İnalçık Halil, "Mehmet II", *İA*, c. 7, İstanbul 1988, s. 511.

¹⁹ Mumcu, *Katl*, s. 62 vd.; Cin/Akyılmaz, s. 107-108; Üçok Çoşkun/Mumcu Ahmet/Bozkurt Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1996, s. 175-176; Akyılmaz Gül, *Osmanlı Devleti'nde Egemenlik Kavramının Gelişimi*, *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı*, c. III, 2000, s. 96.

²⁰ Fatih Çandarlı Halil Paşa'yı öldürmek için kuvvetli sebepler icat etmek mecburiyetinde kalmıştır. O'nun İstanbul'un fethedilmesini istemediği ve Bizans'tan rüşvet aldığı yolunda söylentiler yayılmıştır. Ancak buna rağmen ölümü büyük üzüntü uyandırdıncı kamuoyuna taviz vermek için Çandarlı'nın düşmanlarını yönetimden uzaklaştırmış ve Osmanlı tarihinde devlet adamları için ilk defa görülen bir şey yaparak, müsadere edilen mal varlığını mirasçılara geri vermiştir. Mumcu, *Katl*, s. 65; Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, Ankara 1984, s. 219-220, c. II, s. 9 vd.; Cin/Akyılmaz, s. 108.

Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması

Çandarlı olayından sonra II. Mehmet devrinde kul sistemi genişletilerek müslüman-Türk kökenli devlet adamları yönetimden uzaklaştırılmış kul statüsündeki devşirme kökenliler onların yerine tayin edilmiştir. Devşirme kökenli devlet adamları İslam hukuku prensipleri çerçevesinde bir çeşit köle kabul edildikleri için sultanın kulu sayılmışlardır²¹. Kul statüsünde olmanın anlamı ise bu statüde olanların iktidara, yüksek konum ve zenginliğe kendi bağımsız kimlikleriyle değil devlete ve padişaha sıkı sıkıya bağlılıkla ulaşabilmeleridir²². İlke olarak kulların mirasçısı padişaktır ve uygulamada devlet hazinesinin kulların mal varlıklarına el koyması (müsadere) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Üstelik aşağıda ayrıntılı bir şekilde üzerinde durduğumuz gibi müsadere yalnızca bir ceza olarak uygulanmamış, üst düzey devlet adamları öldükten sonra feraiz hükümlerine göre terekeleri mirasçıları arasında paylaştırılmayarak doğrudan beytülmal adına el konmuştur²³. Yani kul statüsünde bulunan devlet görevlilerinin eşleri ve çocukları şer'î bir kural olmamasına rağmen miras hakkından mahrum olmuşlardır. Ayrıca padişah kullarını keyfî olarak cezalandırabilmiş, hatta yargılamadan idam cezası verebilmiştir²⁴. Bu anlayış çerçevesinde kullar yalnız padişaha karşı sorumlu

²¹ Aslında kul statüsü içinde yer alanlar İslam hukukundaki kölelerden tamamen farklıdır. Hak ve fiil ehliyetine sahiptirler. Üstelik bu kullara konumlarına tezat bir şekilde tebaa üzerinde geniş haklar tanınmıştır. Ancak bütün bu imtiyazlara rağmen vezir-i azamdan başlayarak hepsi padişahın şahsî kölesi olarak kabul edilmişler, mal varlıklarının müsaderesinden, kadı kararı olmadan ölüm cezası verilmesine kadar malları ve canları efendileri olan padişahın emirlerine bağlı kalmıştır.

²² Findley Carter V., *Ottoman Civil Officialdom*, Princeton 1989, s. 42.

²³ Devlete büyük hizmetleri olan vezir-i azam Fazıl Ahmet Paşa Lehistan seferine giderken Edirne yakınlarında şehit olduğu zaman (1676), yapmış olduğu hizmetler ve Köprülü ailesinin devlet içinde sahip olduğu güce rağmen Paşa'nın nakit malvarlığı müsadere edilmiş, sadece gayrimenkulleri kardeşi Mustafa Bey ve kız kardeşlerine intikal etmiştir. Ögün, s. 377. III. Selim yayınladığı bir hattı hümayunda "niyetinin yetim malı ve kendi emeğiyle servet edinmiş kimselerin malına dokunmak olmadığını, ancak sadece devlet kapısında zengin olmuş kimselerden ölenlere ait malların ne ölenin varislerine ne de sultanın kendisine ait olduğunu, bu malların din ve devlet uğrunda sarf edilmek üzere tamamen hazineye alınacağını" belirterek, uygulamanın kendinden önceki padişahlar zamanında da bundan farklı olmadığını vurgulamıştır. Karal Enver Ziya, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları –Nizam-ı Cedit-*, Ankara 1988, s. 83. Bu hatt-ı hümayunda dikkat çekici olan nokta III. Selim'in müsadere işlemi tamamen din ve devlet adına yaptığını vurgulaması ve kul sistemine hiç atıf yapmamasıdır.

²⁴ Mumcu, *Katl*, s. 71. Kul statüsünde bulunan Reis-ül Küttab vekili Halet Efendi'nin mallarının müsadere ve katli için vezir-i azamın padişaha sunduğu telhise hükümdarın cevabı ilgi çekicidir: "Benim vezirim, işte bunun hayatta kalması gerek şimdi gerek âtide güne mazarratı olup maazallah bir gaile-i azimenin hudusuna yeni baştan sebep olacağı ... mahalli şüphe değildir. ... tertib-i ceza için gayet hafî olarak emr-i ısdar olunub bir mutemed vefalı, aşına ve elinden iş gelür bir mübaşir tayin olunsun ... tamamı hakkaniyet üzere mülhaza itmüşsüz mahsuz oldum. Rabbim sühuletle icrasını ihsan eyleye. BBA, HHT, No: 24324, t. Ra 1238. Bir başka örnekte vezir Mustafa Paşa'nın vezareti alınarak kalebendlik cezası verilmiş, emval ve eşyası ise zaptedilmiştir (müsadere edilmiştir). BBA, CTD, No: 4869, t. L/1190.

olmuşlar ve “kamu hizmeti” kavramı Osmanlı Devleti’nde yeterince gelişmemiştir.

Kanuni devrinden itibaren ilmiye sınıfı dışarıda kalmak üzere askerî sınıf içinde Türk-devşirme ayrımı ortadan kalkmış, kulluk anlayışı, devşirme olmayan askerî sınıf üyelerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bundan sonra ulemâ hariç olmak üzere askerî sınıf padişahın kulu sayıldığından, onun iradesi karşısında mallarının ve canlarının teminatı kalmamıştır²⁵. Askerî sınıf içinde ayrı bir zümre teşkil eden ulema ise hem askerî sınıfın bütün malî ve pek çok idarî imtiyazlarına, hem de padişah karşısında can ve mal güvenliğine büyük ölçüde sahip olmuşlardır²⁶. Ancak bazı padişahlar zamanında ulemâ da sahip olduğu bu ayrıcalıklı konumu kaybedebilmiştir. Örneğin IV. Murad İznik kadısı Gümüşzadeyi soruşturma dahi yapmadan cübbesi ve sarığı ile kale kapısına astırması, yine aynı padişah devrin şeyhülislamı Ahizade Hüseyin Efendi’yi boğdurmuştur ki bu Osmanlı tarihindeki ilk şeyhülislam katlidir²⁷.

Kul sistemi içinde yer alan yönetici sınıf mensuplarının can ve mal güvenliği açısından içinde buldukları teminatsızlıklara karşılık reaya bu konuda çok daha fazla güvenceye sahip olmuştur. Reayanın mallarına el konulmasına pek fazla tesadüf edilmediği gibi yargılanmadan ölüm cezasına çarptırıldıkları da çok nadirdir. Reayadan ölenlerin terekelerinin müsadere edilmemesi esastır²⁸. Öte yandan Osmanlı padişahları reaya ölüm cezası verileceğinde yargılama prensibine bağlı kalmaya çalışmışlardır²⁹. Kısacası reaya örfî ceza olarak ölüm cezası verilebilmesi yönetici sınıfa göre çok daha katı kurallara

²⁵ Padişah gerekli gördüğü hallerde yönetici sınıf üyeleri hakkında re’sen soruşturma yaparak, siyaseten katl cezası verebilmiş, bazen de bu kararını fetva ile desteklettirmiştir. Kimi zaman da askerî sınıf üyeleri Divan-ı Hümayun veya İkinci Divanında yargılanıp siyaseten katl veya bir başka cezaya çarptırılmışlardır. Uzunçarşılı İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara 1984, s. 13; D’ohsson Maurice, Tableau General de L’Empire Othoman, c. VII, Paris 1824, 235 vd.

²⁶ Ulemâ ancak sınırlı hallerde ve ender olarak siyaseten katl cezası ile cezalandırılmıştır. Bu sebepler üç başlık altında toplanabilir. Devletin selametine karşı ağır hareketlere girişme, sünnî İslam düşüncesine aykırılık, istisnai haller. Bunun dışında ilmiye sınıfı mensuplarına en ağır ceza olarak azil ve sürgün uygulanmıştır. Cin/Akyılmaz, s. 110.

²⁷ Uzunçarşılı, Tarih, c. III/I, s. 199; Mumcu, Katl, s. 129.

²⁸ “... ve maazallahü teâlâ ticaret ve sanat harasetde tahsil-i mal eylemiş adamlardan her kim vefat ederse madem ki varisi vardır bir akçesi cânib-i miriye alınmasın”, Karal, s. 33. Reaya sadece siyaseten katl cezasının uygulandığı bazı durumlarda müsadere cezası da tatbik edilmiştir.

²⁹ Böyle bir durumda reaya önce mahkemeye çağrılır, reaya çağrıtı kabul ederse mahkemede yargılanır, suçlu siyaseten katli gerektiriyorsa durum kadılık tarafından İstanbul’a bildirilir ve ancak İstanbul’dan siyaset buyruğusu gelince hüküm infaz edilirdi.

bağlanarak, keyfilikten sakınılmaya çalışılmış, hâkim kararı ve padişah fermanı olmadan ceza infaz edilmemiştir.

IV. MÜSADERE UYGULAMASININ NİTELİĞİ VE KAPSAMI

Osmanlı Devleti'nde Fatih devrinden itibaren sistematik bir biçimde uygulanan müsadere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bir ceza olarak müsadere ve ölüm halinde müsadere. Müsadereye bir ceza olarak başvurulduğunda ise ya tek başına uygulanmış ya da bir başka cezaya eşlik etmiştir. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere genellikle siyaseten katl cezasıyla birlikte kişinin malları da müsadere edilmiştir. Zaman zaman sürgün cezası ile birlikte de müsadereye başvurulmuştur. Ölüm halinde müsadere ise istisnalar dışında yönetici sınıf için söz konusu olan bir durumdur. Yönetici sınıf mensupları öldüğünde mal varlıklarının tamamına ya da bir kısmına devlet el koymuştur.

Padişahların müsadere uygulamasının temelinde dört önemli sebebin yattığı görülmektedir. Güçlü merkezi bir imparatorluk kurmak ve merkezi otoriteye rakip olabilecek güçlerin oluşumunu engellemek, ekonomik bunalım ve savaş zamanlarında hazineye gelir sağlamak, üst düzey devlet görevlilerinin öldükten sonra mirasçılarının bir şey bırakamayacaklarını düşünerek dürüst davranmalarını sağlamak, devlet adamları ve nüfuz sahibi kişilerin çeşitli gayri kanuni metodlarla devlete ait malları ele geçirme ihtimallerine karşı önlem almak³⁰. Bu gerekçelerden ikincisi dışındakiler özellikle yönetici sınıf mensuplarına yönelik müsadere uygulamalarında çok etkili olmuştur.

A.Ceza Olarak Müsadere

Müsadere ceza olarak uygulandığı takdirde bir tür tazir cezası olarak karşımıza çıkmaktadır. Tazir, İslam Ceza Hukukunda had ve kısas suç ve cezaları dışında kalan, miktarı ve unsurları Kur'an ve Sünnet tarafından tespit edilmiş olan bu nedenle düzenlenmesi devlet başkanına veya onun vereceği yetkiyle hâkime bırakılmış olan suç ve cezalardır. Tazir cezalarının önemli özelliklerinden birisi ana kaynaklarda önceden belirlenmiş sabit cezalar bulunmadığı için hâkime cezaların tespitinde geniş bir takdir yetkisi tanınmasıdır. Hâkim suçun işlendiği ve suçlunun içinde bulunduğu şartlara uygun olarak her suç için öngörülen alt ve üst sınırlar içinde ceza takdir etme yetkisine sahip olmuştur³¹.

³⁰ Karataş Mehmet, "18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Bazı Müsadere Uygulamaları", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/26/195>, s. 8; Ögün, s. 373.

³¹ Cin/Akyılmaz, s. 226.

İslam hukukunun tazir suç ve cezalarını düzenleme yetkisini ulu'lemre bırakması sebebiyle Osmanlı Devleti'nde örfî hukuk düzenlemelerinin önemli bir parçasını bunlar oluşturmuş, padişahlar sahip oldukları sınırlı yasama yetkisini kullanarak ölüme kadar uzanan tazir cezaları verebilmişlerdir. Kamu düzenini ve kamu menfaatini korumak (maslahat ve nizam-ı memleket) veya caydırıcı olması için (ibreten li's-sairin) hükümdarlar tazir suç ve cezalarını belirleyebilmişler ve bu yetki kanunnamelerde "siyaseten" veya "taziren" ifadeleri ile vurgulanmıştır³². Son derece geniş kapsamlı olan tazir suç ve cezalarına Fatih'ten itibaren vazedilen umumi kanunnamelerde ayrı bir bölümde yer verilmiştir.

İslam Ceza Hukukunda tazir cezalarının başlıcaları, ölüm cezası, sopa cezası (celd), hapis cezası, sürgün (nefy), para cezaları, terk, teşhir, tekdir ve tevbih, öğütte bulunmadır³³. Müsadere de tazir cezaları içinde yer almakla birlikte Osmanlı Devleti'ndeki anlamından biraz farklıdır. Çünkü kapsamına suç aletlerinin, elde edilmesi ve alınıp satılması yasak olan malların müsadereci girmektedir³⁴. Osmanlıda olduğu gibi bir şahsın mal varlığının tamamına ya da bir kısmına el konulması söz konusu değildir. İstisnai örneklerde böyle bir uygulama söz konusu olsa da Osmanlı Devleti'nde olduğu kapsamda ve sıklıkta müsadere tazir cezası olarak uygulanmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde müsadere bazen asli ceza olarak tek başına uygulanmıştır³⁵. Ancak genellikle başka bir asli cezanın yanında onu tamamlayan bir ceza olarak karşımıza çıkmaktadır³⁶. Örneğin görevden azledilen veya sürgün

³² Heyd Uriel, *Studies in Old Otoman Criminal Law*, Oxford 1973, s. 196; Cin/Akyılmaz, s. 226-227.

³³ Udeh Abdülkadir, *Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk* (Çeviren: Şafak Ali), c. II, Ankara 1990, s. 256-271; Cin/Akyılmaz, s. 229-230.

³⁴ Udeh, s. 269.

³⁵ Battal Paşa'nın Anapa seraskeri iken Anapa havalisi gümrüğünü idare eden Sivas'ta Miftah Ağası Hasan Efendi ile Karahisar-ı Şarki Voyvodası Fatsalı Alay Beyoğlu İbrahim Bey'in ve Şam'da Hama Mütesellimi Lütfullah'ın hesaplarının incelenmesi sonucunda yolsuzlukları tespit edildiğinden, emval ve emlaklerinin tahrir edilerek (yazılarak) müsadere edilmesi hakkında hattı hümayun, BBA, HHT, T: 29/Z/1205, Dosya No: 213, Gömlek No: 11595; Hilaf-ı rıza hareketlerine mebnî Edirne Mubayaacısı Arnavud Mehmed ve Ayan Hacı Mahmud'un eşyalarının ve mallarının müsadereci, BBA, C. ZB, T: 23/Z/1207, Dosya No: 18, Gömlek No: 871/M.

³⁶ Rakka valisi olan Mustafa Paşa bu sefer hizmetine gitmediğinden tuğları ref olunarak, kalebent edilmesine ve mallarının zaptına dair hattı hümayun, BBA, HHT, T: 29/Z/1205, Dosya No: 272, Gömlek No: 15980; Su-i hareketine (görevini kötüye kullanması) binaen (sebebiyle) tedibi icap eden Boğdan Başbuğu Ahmed Paşa'nın idamından sarf-ı nazarla (vazgeçilmesiyle) vezaretinin refi ve Selanik'te kalebent edilmesi, bilcümle nukut (para, nakit) ve emlakinin canib-i miriden zaptı, BBA, HHT, T: 11/B/1203, Dosya No: 179, Gömlek No:

cezası verilen yönetici sınıf mensuplarının mal varlıklarına da el konulurdu³⁷.

8037; Ayıntab voyvodası olub ahali hakkında icra eylediği mezalim ve taaddiyatdan (adaletsizlik) dolayı orduca derdest ve habs olunan Hüseyin'in emval, eşya, nukud, esliha (silah) ve her neyi varsa zabt ve müsadere ile defter edilmesi hakkında Yılanlı Mustafa Paşa'ya hitaben yazılan hüküm, BBA, HHT, T: 29/M/1217, Dosya No: 8, Gömlek No: 532.

- ³⁷ Cerde Başbuğu Vezir Musa Paşa'nın uhdesindeki mukataalardan vereceği meblağı vermediği gibi ahaliye de zulüm ettiğinden vezaretinin ref'i (azli) ve emvalinin zabt edilerek İstanköy'e nefyi (sürgün edilmesi) hakkında hattı hümayun, BBA, HHT, T: 29/Z/1212, Dosya No: 205, Gömlek No: 10769; Mirahur-ı Sani (sarayın ahır müdürü) Ali Bey'in cezasının infaz edildiği ve emval ve eşyasının zabt edilmiş olduğu hakkındaki hattı hümayun, BBA, HHT, T: 29/Za/1205, Dosya No: 1394, Gömlek No: 55759; Sadr-ı sabık (eski Vezir- azam) Hasan Paşa'nın vezaretinin ref edilerek emval ve eşyasının canib-i miriden (devlet hazinesi) zabt edilmesi hakkında hattı hümayun BBA, HHT, T: 29/Z/1204, Dosya No: 179, Gömlek No: 8057; Vezareti ref olunan İsmail Paşa'nın emval ve eşyasının canib-i miriden zabtı hakkında hattı hümayun, BBA, HHT, T: 29/Z/1204, Dosya No: 13899, Gömlek No: 5531; Ayıntab voyvodası Mirmiran Battal zade Mehmet Nuri Paşa'nın halka zulüm yapması ve bu yolla mal edinmesi sebebiyle görevden azli ve malının müsadere hakkında I. Abdülhamit'in hattı hümayunu, BBA, HHT, T: 22/C/1203, Dosya No: 15, Gömlek No: 590; Şam'da görevli olan Azim zade Abdullah ve Nasuh Paşaların Darbhane'ye taahhüt ettikleri akçeyi teslim etmeyip emvali ketm (gizleyip) ve ihfa (saklama) etmelerine binaen, vezaretleri ref ile nefy ve icla edilmeleri (sürgüne gönderilmeleri) hasebiyle emlak ve eşyalarının miriden zabt ve satılmaları konusundaki arz olup, yukarısında Abdülhamid I'in "Benim vezirim böyle kizb (yalan söyleme) ile Devlet-i Aliyye'nin şan ve şevketine hanel getirenlerden biri Halil Paşa idi, cezasını buldu" diye başlayan hattı vardır, BBA, HHT, T: 29/Z/1199, Dosya No: 18, Gömlek No: 826; Rakka Valisi Köse Mustafa Paşa Maaden-i Hümayun'dan ve Rakka eyaletinden miriye olan borcunu vermekten kaçındığı için vezaretinin ref ve memleketi olan Divriği'de ikamete memur edilmesi ve şayet bu tedbirle de borcunu vermezse o vakit bütün malı zapt edilip bir uzak yere nef yolunması hakkında hattı hümayun, BBA, HHT, T: 29/Z/1209, Dosya No: 1414, Gömlek No: 57767; Miri aidatı vermemekte ve halka zulüm etmekte inat eden Trabluşşam Beylerbeyi ve Cerde Başbuğu Hasan Paşa'nın nefyi ve emvalinin zaptı, BBA, HHT, T: 29/Z/1208, Dosya No: 257, Gömlek No: 14778; Zimmetindeki emval-i miriyeyi (devlet hazinesine ait eşyalar) itadan(verme) imtina eden (kaçıran) Diyarbakır Voyvodası Kapıcıbaşı Şeyh zade İbrahim Ağa'nın voyvodalık ve kapıcıbaşılığının ref ile emval ve eşyasının canib-i miri'den müsadere dair hattı hümayun, BBA, HHT, T: 29/Z/1205, Dosya No: 193, Gömlek No: 9435; Süvari mukabelecisi Mehmed Raşid Efendi'nin malının hükümetçe müsadere ve kendisinin Magosa'ya nefyi, BBA, HHT, T: 29/Z/1300, Dosya No: 238, Gömlek No: 10042; Ispartalı Hasan oğlu Hacı Süleyman ordu-yı hümayunda memur iken gazaba uğrayarak kendisinin Seddülbahir Kalesi'ne habs edilmesi ve emval ve nukudunun müsadere olunmasına dair hüküm, BBA, C. AS, T: 27/Z/1205, Dosya No: 1005, Gömlek No: 43979; Anapa muhafızı Mustafa Paşa'nın sihirbaz guruhundan Sarıbaba namındaki bir hristiyanla yakınlığı ve hilaf-ı şer' (İslam Hukuku) ve muhill-i şan-ı vezaret (vezirlik ünvanının şerefini bozan) ve bazı ahval-i irtikabı(rüşvet) dolayısıyla vezaretinin ref'i ve emval ve eşyasının zaptı ile İstanköy'e nefy olunmak üzere Sinop'ta tevkif edilmesi, BBA, CDH, T: 29/Ra/1211, Dosya No: 210, Gömlek No: 10463; Mısır'dan nefy ve tard edilen Azap Ocağı kethüdasının ve Yeniçeri Ocağı ihtiyarlarından Mustafa Çavuş'un bilâ istisna kâffe-i emval ve eşyalarının zapt ve müsadere hakkındaki fermanın baş muhasebeye kaydına dair, BBA, C. ML, T: 29/S/1182, Dosya No: 523, Gömlek No: 21363; Rumeli Valisi Mehmed Paşa'nın ref-i vezaretle Dimetoka'da ikamete memur edilmesi ve emval ve eşyasının müsadere edilmesi, BBA, HHT, T: 29/Z/1238, Dosya No: 520, Gömlek No: 2 5423; Derviş Paşa'nın zulmü tahakkuk ettiğinden vezareti ref ile bir tarafa nefyi; menfasına (sürgün yeri) vardığında bir mübaşir tayin olunarak bütün emvalinin müsadere olunması ve bu durumun şimdilik mektum (gizli) tutulması BBA, HHT, T: 29/Z/1233, Dosya No: 524, Gömlek No: 25595; Mora Valisi

Ayrıca siyaseten katl cezasına genellikle müsadere eşlik ederdi³⁸. Hatta bazen siyaseten katledilmeleri muhtemel olan kimselerin önce malları müsadere edilirdi. Kul sisteminin yerleşmesinden sonra ise siyaseten katl cezasının infazından sonra müsadere bir gelenek halini almıştır. Katledilen her devlet adamının mal varlığı genellikle devlet tarafından zapt edilmiştir³⁹.

Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıf için müsadere uygulamasında Çandarlı Halil Paşa örneği önemli bir adımdır ve yeni bir dönemin kapılarını açmıştır. Çandarlı Halil Paşa Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren kadılık, beylerbeyilik, vezirlik ve vezir-i azamlık gibi önemli ve üst düzey devlet hizmetlerinde bulunmuş Türkmen asıllı Çandarlı ailesinden gelmektedir. Çandarlılar yüzyıllardan beri etki ve nüfuz sahibi bir aile olup, bu ailenin üyelerinden ve II. Murat'ın vezir-i azamı olan Çandarlı Halil Paşa, Fatih Sultan Mehmet'in iki defa II. Murat lehine tahttan indirilmesini sağlayacak kadar büyük bir güç sahibidir. Esasen İstanbul'un fethine kadar yaşanan süreçte gerek kimin padişah olacağı, gerekse ülkenin nasıl yönetileceği konusunda Türk kökenli büyük ve güçlü aileler çok etkili olmuştur. Bu durumun ortaya çıkışında eski Türk devlet geleneğinden miras alınan "egemenliğin bölünebilirliği" ilkesinin de önemli bir payı vardır⁴⁰. Türk devlet anlayışına göre hükümdar ailesi içindeki

İsmail Paşa'nın zulmüne mebni gizlice yakalanıp hapse atılması ve mallarının müsadere si ve vezaretinin refi hakkında hattı hümayun, BBA, HHT, T: 29/R/1206, Dosya No: 104, Gömlek No: 4091; Vezir-i azam Hasan Paşa'nın vezareti ref ve emval ve eşyası müsadere edilerek Rodos'a nefyedilmek üzere ordudan Gelibolu'ya gelmiş ise de alil (hasta) ve muhtaç olduğundan ya Gelibolu'da kalması veya yakın bir adaya nefyedilmesi istirhamına dair hattı hümayun, BBA, HHT, T: 29/Z/1204, Dosya No: 185, Gömlek No: 8471; Şam Valisi Vezir İbrahim Paşa'nın, Trablusşam Beylerbeyisi Mirmiran Şedit Osman Paşa'nın yolsuzluğu hasebiyle mansıbının ahara (başkasına) verilmesi ve emval ve eşyasının müsadere si Sadaret'e bildirildiği halde bu defa Şam valisinden kapı kethüdasına gelen tahriratta Osman Paşa hakkındaki sözlerin müfteriyat (iftira) olduğu anlaşıldığından vazifesinde ibkasına (devamına) dair telhis olup bu işin tahkikine dair I. Abdülhamid'in hatt-ı hümayunu, BBA, HHT, T: 29/Z/1204, Dosya No: 11, Gömlek No: 358.

³⁸ Emin Paşa zamanında Erzincan voyvodası bulunan Zübeyir Beyzade İsmail Bey'in ahaliye zulmünden dolayı idamı ve muhallefatinin (mal varlığının) müsadere si hakkında Erzincan Kadısı Müftüzade Mehmed Emin'in ilamı, BBA, HHT, T: 05/Za/1228, Dosya No: 1105, Gömlek No: 44615; Halep valisi Bekir, Kamanıçe Paşası Ahmed, Tameşvar valisi Hasan, Bolu valisi Ahmed Paşalarla sair bazı beylerin kabahatlarına binaen idamları ile muhallefatinin başmuhasebeci Hasan Efendi marifetiyle cezaen müsadere siyle Dersaadet'e nakli, BBA, MAD.d, T:?, Dosya No: ?, Gömlek No: 7544; Halep ve Rakka eyaletlerinin Behram Paşa uhdesinden ref ile Behram Paşa'nın müsadere-i emvali ve ref-i vezaretiyle Diyarbekir'de ikamete memuriyeti ve Diyarbekir'e vusulünde idamı hakkındaki feranların suret-i icrası hakkında hattı hümayun, BBA, HHT, T: 29/Z/1237, Dosya No: 469, Gömlek No: 22908.

³⁹ Mumcu, Katl, s. 149, 151–152; Karataş, s. 2–3.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. İnalcık Halil, "Osmanlılarda Saltanat Veraset Usulü ve Türk Haki miyet Telakkisiyle İlgisi, SBFD c. XIV, sy. 1, s. 74, 82 vd.; Akyılmaz, Egemenlik, s. 92; Cin/

Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması

bütün erkek üyelerin taht üzerinde eşit hakkı vardır. Bununla beraber tahta kimin geçeceği konusunda da bir kural geliştirilememiştir. Bu şartlar altında kimin padişah olacağını belirlemede Çandarlıların da içinde bulunduğu soylu ve güçlü Türk aileler etkili olmuşlar ve adeta İslam Hukukundaki “ehl-i hall ve'l akd”⁴¹ın fonksiyonunu icra etmişlerdir. Ayrıca aynı grubun padişahın tahttan indirilmesi ve ülkeyi yönetirken denetlenmesi konusunda da inisiyatif sahibi oldukları görülmektedir. Fatih bu aileleri merkezi imparatorluğun önündeki en büyük engel olarak görmüştür. Çünkü çağdaşı devletlerde feodal rejimler hüküm sürmektedir. Bilindiği üzere feodal sistemin en önemli siyasi özelliği merkezi otoritenin parçalanmış ve iktidarın kral ile feodal beyler arasında paylaşılmış olmasıdır. Böyle bir sistemde kral sadece eşitler arasında birincidir ve feodal beylerin kendilerine ait malikâne denilen geniş toprakları olduğu gibi bu topraklar üzerinde yasama, yürütme, yargılama ve cezalandırma ve vergi toplama yetkileri de vardır. Yine feodal beylerin kendilerine ait orduları da bulunmaktadır⁴². Fatih büyük bir ihtimalle yönetimde etkili güçlü Türk ailelerle ilgili ciddi tedbirler alınmazsa Osmanlı Devleti'nde de benzer bir gelişmenin yaşanacağını düşünerek kul sistemini kurmuş ve üst düzey devlet görevlilerini kulları arasında seçmiştir. Bunun ilk adımı olarak da Çandarlı Halil Paşa'ya siyaseten katl cezasını uygularken mal varlığını da müsadere etmiştir. Müsadere, belli görevlere gelen kişilerin ekonomik gücünü ellerinden almak suretiyle iktidara alternatif güç oluşturmalarının engellenmesinde son derece etkili bir yöntem olmuştur.

Tazir cezası olarak uygulanan müsaderelerde en önemli nokta bunun bir yargı süreci sonucunda gerçekleşip, gerçekleşmediğidir. Bir başka deyişle bu cezaya şer'iyye mahkemesinde usulüne uygun yapılan yargılama sonucunda kadı mı hükmetmiştir, yoksa başka bir usulle mi kişinin mal varlığına el konmuştur. Konuya yönetici sınıf açısından bakarsak, kul sistemi çerçevesinde ilmiyye sınıfi hariç tutulursa padişah herhangi bir yargılama sürecinden geçmeksizin ve hâkim kararı olmaksızın keyfi olarak müsadere kararı alabilmiştir. Üstelik bu durum sadece müsadere ile sınırlı kalmamış, sürgün, hatta en ağır ceza olan siyaseten katl cezasında da aynı durum geçerli olmuştur. Buna

Akyılmaz, s. 23-24.

⁴¹ Ehl-i hall ve'l akd İslam Hukukunda halifeyi seçen, azledebilen ve devlet yönetiminde ona yardımcı olan bir kuruldur. Bu kurulda yer almak için alim, adil, rey ve tedbir sahibi olma şartları aranmaktadır. el- Maverdi, el-Ahkamu's-Sultaniyye, (Çeviren: Şafak Ali), İstanbul 1994, s. 31; Ebu Ya'la el-Ferra, el-Ahkamü's Sultaniye, Beyrut 1983, s. 19.

⁴² Feodalite konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Cin Halil/Akyılmaz Gül, Feodalite ve Osmanlı Düzeni, Mersin 2001.

mukabil ilmiye sınıfı ve reayaya müsadere cezasının uygulanabilmesi için genellikle yargısal sürecin işlemesi şartı ve hâkim kararı aranmıştır. İslam Hukukuna göre her ne kadar devlet başkanı sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde tazir cezalarını belirleme yetkisine sahip olsa da, yargılama yapılmadan bu cezaları verme yetkisine sahip değildir. Ancak Osmanlı Devleti'nde karşımıza çıkan ve bir örfi hukuk kurumu olan kul sistemi çerçevesinde ve kişi dokunulmazlığı ilkesine aykırı olarak padişahlar hâkim kararı olmadan siyaseten katl, sürgün, müsadere gibi cezalara hükmedip, uygulayabilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ulemaya siyaseten katl cezası verildiği zaman malları da müsadere edilebilmiştir⁴³. Ancak ilmiye sınıfı mensuplarına çok ender olarak bu ceza verildiği için mallarının müsadere edildiği örnekler de sınırlı olmuştur. Bu zümreye görevden azil ya da sürgün cezası verildiğinde ise malları müsadere edilmemiştir⁴⁴.

B.Ölüm Halinde Müsadere

Osmanlı Devleti'nde başlangıçta sadece bir ceza olarak uygulanan müsadere daha sonra yavaş yavaş kapsamını genişleterek, askeri sınıf üyeleri ölünce miraslarına devletçe el konması şeklinde de karşımıza çıkmıştır. Bu uygulamanın doğuşunda yukarıda üzerinde durduğumuz kul sistemi etkili olmuştur. Devşirme kökenli devlet adamları İslam hukuku prensipleri çerçevesinde bir çeşit köle kabul edildikleri için sultanın kulu sayılmışlardır. Aslında kul statüsü içinde yer alanlar İslam hukukundaki kölelerden tamamen farklıdır. İslam Hukukunun kölelikle ilgili yaptığı düzenlemelere göre kölelerin eda (fiil) ehliyeti hiç olmadığı gibi, vücut (hak) ehliyetleri de sınırlıdır. O

⁴³ Örneğin 1703 yılında patlak veren isyanda devrin şeyhülislamı Fezzullah efendiye ölüm cezası verilmiş ve devlet ve millet mallarını zimmetine geçirdiği gerekçesiyle mal varlığı müsadere edilmiştir. Yine Sultan İbrahim döneminin kazaskerlerinden Cinci Hoca namıyla meşhur Hüseyin Efendi görevinden azledilerek siyaseten katl ile cezalandırılmış, iki bin yedi yüz kese altın, çok sayıda samur ve vaşak kürkleri, kıymetli mücevherler, altın, gümüş işlemeli kap-kacaklar ve ipeklerden oluşan mal varlığının tamamı müsadere edilmiştir. Ögün, s. 377; Mustafa Nuri Paşa, Netayic ül-Vukuat, (Sadeleştirilen: Çağatay Neşet), c. I-III, Ankara 1987, s. 309.

⁴⁴ Mumcu Ahmet, Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet), İstanbul 1985, s. 232; Mumcu, Katl, s. 151. Kütahya naibi (kadı vekili) olup bazı garazkarlar (düşmanlık güden) tarafından aleyhinde vaki olan iftiralar üzerine oradan tard (görevden uzaklaştırma) ve tek-mil-i (bütün) emval ve eşyası müsadere suretiyle zabt edilen Halil Fevzi'nin namus ve istikamet ve ilm ü fazilet ashabından olduğu tahkik olunduğundan (doğru olup olmadığını araştırma) eşyanın tamamen meydana çıkarılıp kendine teslim edilerek müreffehen (rahat bir biçimde) İstanbul'a gönderilmesi hakkındaki belge BBA, C. ADL, T: 10/Ra/1224, Dosya No: 56, Gömlek No: 3354, yukarıdaki bilgilerle çalışmaktadır. Çünkü her ne kadar Halil Fevzi Efendi'nin suçlu olmadığı, iftiraya kurban gittiği anlaşılınca malları kendine iade edilmiş olsa da başlangıçta görevinden azledilince malvarlığına el konulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması

nedenle mülkiyet ve miras hakları yoktur. Hak ve borç doğurucu işlemleri yapamazlar⁴⁵. Oysa padişahın kölesi olarak kabul edilen kul statüsü içindeki yönetici sınıf üyeleri hak ve fiil ehliyetine sahiptirler. Üstelik bu kullara konularına tezat bir şekilde tebaa üzerinde geniş haklar tanınmıştır. Ancak bütün bu imtiyazlara rağmen vezir-i azamdan başlayarak hepsi padişahın şahsî kölesi olarak kabul edilmişler, mal varlıklarının müsaderesinden, kadı kararı olmadan ölüm cezası verilmesine kadar malları ve canları efendileri olan padişahın emirlerine bağlı olmuştur. İlke olarak kulların mirasçısı padişahtır ve uygulamada devlet hazinesinin kulların mal varlıklarına el koyması (müsadere) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde üst düzey devlet adamları öldükten sonra feraiz hükümlerine göre terekeleri mirasçıları arasında paylaştırılmayarak, doğrudan beytülmal adına el konmuştur. Yani kul statüsünde bulunan devlet görevlilerinin eşleri ve çocukları şer'î bir kural olmamasına rağmen miras hakkından mahrum olmuşlardır.

Kanuni devrinden itibaren ise ilmiye sınıfı dışarıda kalmak üzere askerî sınıf içinde Türk-devşirme ayrımı ortadan kalkmış, kulluk anlayışı, devşirme olmayan askerî sınıf üyelerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Böylelikle ulema dışında bütün yönetici sınıf mensupları padişahın kulu olarak nitelendirilerek ölümlerinden sonra terekelerine devlet hazinesi adına el konulmuştur. Görüldüğü üzere yönetici sınıf üyelerine padişahın yargı sürecinden geçmeden ceza verebilmesi, ölünce mal varlıklarına devlet hazinesi adına el konulması bunların bir çeşit köle olmasıyla ilişkilendirilerek İslam Hukuku ile bağlantı kurulmak istenmiştir. Fakat konu ile ilgili yaptığımız açıklamalardan da anlaşılacağı üzere böyle bir bağlantı noktası kurmak mümkün görünmemektedir. Kul sistemi tamamen bir örfî hukuk müessesesi olduğu gibi, bu kapsamda yönetici sınıf mensupları ölünce mal varlıklarına el konularak, varislerin miras hakkından mahrum edilmeleri hiç de şer'î hukuka uygun görünmemektedir. Üstelik Kanuni'den başlayarak ilmiye sınıfı hariç tutulursa bu kural devşirme kökenli olsun olmasın bütün yönetici sınıf mensupları için geçerli olmuştur. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar göz önüne alındığında askeriler için yapılan müsaderelelerin daha çok iktidara alternatif bir gücün ortaya çıkarak merkezi otoriteyi zayıflatmasının önüne geçme ve devlet adamları ve nüfuz sahibi kişilerin çeşitli gayri kanuni metotlarla devlete ait malları ele geçirme ihtimallerine karşı önlem almak⁴⁶ amaçlarına dayandığı görülebilir.

⁴⁵ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cin/Akyılmaz, s. 258-260.

⁴⁶ Mustafa Nuri Paşa aynı gerekçenin üzerinde durmakta, ancak zaman içinde uygulamanın kötüye kullanıldığından yakınmaktadır. Mustafa Nuri Paşa, c. III-IV, s. 284.

İlmiye dışında yönetici sınıf üyeleri öldüğünde mal varlıklarının müsadere edilmesinin mülkiyet ve miras haklarına dolayısı ile İslam Hukukuna aykırı olduğu konusunda Osmanlı Devleti'nde zaman zaman sesler yükselmiştir. Hatta bu sebeple III. Selim, yayınladığı bir hattı hümayunda “niyetinin yetim malı ve kendi emeğiyle servet edinmiş kimselerin malına dokunmak olmadığını, ancak sadece devlet kapısında zengin olmuş kimselerden ölenlere ait malların ne ölenin varislerine ne de sultanın kendisine ait olduğunu, bu malların din ve devlet uğrunda sarf edilmek üzere tamamen hazineye alınacağını”⁴⁷ belirterek, uygulamanın kendinden önceki padişahlar zamanında da bundan farklı olmadığını vurgulamıştır. Hatt-ı hümayunda dikkat çekici olan nokta III. Selim'in müsadere işlemini tamamen din ve devlet adına yaptığını vurgulaması ve kul sistemine hiç atıf yapmamasıdır. Buna karşılık III. Selim bir başka hattı hümayununda “... ve maazallahü teâlâ ticaret ve sanat harasetde tahsil-i mal eylemiş adamlardan her kim vefat ederse madem ki varisi vardır bir akçesi cânib-i miriye alınmasın”⁴⁸ diyerek ölüm halinde müsaderenin reaya için uygulanmayacağını vurgularken, aslında mirasçısı olan kişilerin ölümlelerinden sonra mal varlıklarına devlet adına el konulmasının mevcut hukuk sistemine uygun olmadığını kabul etmektedir. Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devletinde ulema dışında yönetici sınıf mensupları öldüğü zaman mallarının müsadere edilmesi geleneği yerleşmiştir ve Osmanlı arşivlerinde konuyla ilgili çok sayıda belge bulunmaktadır⁴⁹.

⁴⁷ Karal, s. 83.

⁴⁸ Karal, s. 33.

⁴⁹ Hama'da vefat ettiği bildirilen Surre Emîni Hacı Hafız Ağa'nın Bursa'da bulunan eşyasının temhir edildiğine(mühürlendiği) ve müteveffanın şayan-ı merhamet beş yetimi olduğuna dair, Bursa Mütessellimi Hacı Ahmed ve Kadısı Süleyman Efendiler taraflarından Sadaret Kethüdası'na gönderilen yazı, BBA, HHT, T: 29/Za/1251, Dosya No: 555, Gömlek No: 27463/B, Bu belge birkaç açıdan önem arz etmektedir. Her şeyden önce eşyaların mühürlenmesi mal varlığının müsadere edileceğini göstermektedir. Öte yandan merhamet gösterilmesi gereken beş çocuğu olduğu vurgulanarak ya müsadereden vazgeçilmesi ya da en azından terekenin bir bölümünün onlara bırakılmasının uygun olacağına dair kadının ve mütesellim görüşü beyan edilmektedir; Ölen Ankara mütesellimi Salih Ağanın metrukatının mühürlendiği hakkında Ankara Kadılığı'ndan ilam, BBA, HHT, T: 06/Ş/1247, Dosya No: 717, Gömlek No: 34213/B; Eğriboz Muhafızı Ebubekir Paşa'nın vefatı dolayısıyla emvalinin muhafaza altına alındığı, borçları ve zevce ile kızlarının geçimlerinin temini ricasında bulunan Eğriboz kadısının i'lamı, BBA, HHT, T: 04/Za/1229, Dosya No: 1343, Gömlek No: 52486; Matbah-ı Amire Emîni (Saray mutfağının başında bulunan şahıs) Yusuf Ağa Efendi vefat etmekle emval ve eşya ve nukudunun (nakidleri) zabt ve tahriri (yazılması), hane ve sahilhanesinin temhiri (mühürlenmesi) hususunun Defterdar Efendi'ye tenbih edildiği hakkındaki hattı hümayun, BBA, HHT, T: 29/Z/1238, Dosya No: 474, Gömlek No: 23230; Diyarbekir Valisi Şeyhzade İbrahim Paşa'nın vefat ettiğine ve emvalinin hükümet memurları vasıtasıyla mühürlenmesi ve müteveffanın muhalefatının ne suretle idare edilmesi gerektiği konusunda emir beklendiğine dair telhis, BBA, HHT, T: 29/Z/1229, Dosya No: 1268, Gömlek No:

Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması

49127; Manisa'da vefat eden Sadr-ı esbak (eski vezir-i azamlardan) İzzet Paşa muhalefatına (mal varlığı) memur Sebkatullah Ağa'nın müteveffanın zabt edilen emvalini mübeyyin (bildiren) defteri gönderdiğine ve bazı emval ketm edilmekte (gizlendiğinden) olduğundan bunların meydana çıkarılması için ferman ısdar olunacağına (çıkarılacağı) dair telhis, BBA, HHT, T: 29/Z/1227, Dosya No: 1268, Gömlek No: 49132; Selanik'de ikamet üzere iken vefat eden Rumeli eski Valisi merfu-ül-vezare Seyyid (vezirlik rütbesi elinden alınmış olan) Mustafa Paşa'nın muhalefatı mirice zabtedilmiş olup, daha fazla emval ve nukudu olması ihtimaline binaen ber mucceb-i ferman tekrar mübaşir irsal ve Dersaadet'e gelen kethüdası haps ve istintak edildiğine (sorguya çekildiğine) dair hattı hümayun, belgeden anlaşıldığı üzere eski Rumeli valisinin vezirlik rütbesi elinden alınmasına rağmen mal varlığına el konulmamış, ancak ölümünden sonra müsadere edilmiştir, BBA, HHT, T: 29/Z/1219, Dosya No: 227, Gömlek No: 12626; Eski Medine muhafızı ve eski Sadrazam Yusuf Paşa'nın ölümü üzerine emvalinin yazılıp muhafaza edildiğine ve kethüdası Mehmed Said Ağa'nın kaymakam nasb olduğuna dair hattı hümayun, BBA, HHT, T: 01/C/1215, Dosya No: 109, Gömlek No: 4341; İbrail Kalesi eski muhafızı olup Edirne'de oturan merfu-ül-vüzare Mahmud Paşa'nın 15 Şevval'de eceliyle öldüğüne ve emval ve eşyasının Rumeli Valisi Hakkı Paşa'nın Hazine Katibi Mehmed Esad Efendi ve marifet-i şerle mühürlendiğine dair hattı hümayun, BBA, HHT, T: 15/L/1211, Dosya No: 188, Gömlek No: 8985; Defterdar müteveffa Hasan Efendi'nin emvalinin müsadere edildiği ve defterinin takdim edildiğine dair hat, BBA, HHT, T: 09/L/1211, Dosya No: 220, Gömlek No: 1238; Tarsus Voyvodası Tavuz Zade Ali Bey'in vefatı münasebetiyle ile emvalinin zabt ve tahriri için mübaşir tayini hakkında hat, BBA, HHT, T: 29/Z/1205, Dosya No: 268, Gömlek No: 15647; Edirne'de vefat eden Başmuhasebeci Seyyid Numan Bey'in emval ve eşyası hazinece müsadere edilmesi hakkındaki hatt-ı hümayun, BBA, HHT, T: 29/Z/1203, Dosya No: 268, Gömlek No: 15628; Kandiye muhafızı iken vefat eden Konya Muhafızı eski Sadrazam Silahtar Mehmed Paşa'nın eşya ve emvalinin mirice zabt olunması hakkında hattı hümayun, BBA, HHT, T: 29/Z/1203, Dosya No: 185, Gömlek No: 8664; Eski sadrazam Ali Paşa Seddülbahir'de vefat ettiği için mal varlığının müsadere edilmesi hakkında hat, BBA, HHT, T: 29/Z/1203, Dosya No: 183, Gömlek No: 8463; Bir başka belgede ise eski sadrazam Ali Paşa'nın, seraskerliği ve muhafızlığı zamanında hazinedarı, kapıcılar kethüdası, silahdarı ve baş çukadarının birlikte yolsuzluk yaptıklarından bahisle mal varlığının müsadere edildiği bildirilmektedir. Belgenin yukarısında Birinci Abdülhamid'in matlubum olmuştur yazısı vardır, BBA, HHT, T:0 2/C/1203, Dosya No: 15, Gömlek No: 627; belgede yazılanlar yönetici sınıf için müsadere uygulamasının sebeplerinden birini ortaya koymaktadır; Çavuşbaşı Mehmet Seyda Efendinin ölümü sebebiyle Defterdar efendinin tavrı üzerine I. Abdülhamid'in "Merhumun menzil-i menhusesi duhan odasında kâffe-i emval ve eşyası kemal-i dikkat ve ihtimamen zabt ve tahrir ve taraf-ı hümayununa arzı edilsin" şeklindeki hattı padişahların da müsadere işini yakından takip ettiklerini göstermektedir, BBA, HHT, T: 29/Z/1203, Dosya No: 14, Gömlek No: 568; Midilli adasında ölen Alaybeyi Hacı İshak'ın zengin olduğu anlaşıldığından emval ve eşyasının müsadere edilmesi, BBA, HHT, T: 29/Z/1202, Dosya No: 14, Gömlek No: 577; Müteveffa Şam valisinin emvalini meydana çıkarılması ve malının müsadere için I'in Abdülhamid hatt-ı hümayûnu, BBA, HHT, T: 29/Z/1199, Dosya No: 21, Gömlek No: 996; Eski sadrazam müteveffa Şerif Hasan Paşanın Rusçuk'da tahrir olunan emlak, emval, eşya, hayvan ve cariyelerinin deftere kaydedilerek defterdara havale edildiğine dair, BBA, HHT, T: 29/Z/1205, Dosya No: 213, Gömlek No: 11595; Darüssaade Ağası olup Hicaz'a giderken Şam'da vefat eden Hacı Mehmet Ağa'nın, nakit emval ve emlakinin müsadere üzerine dair arz olup, üzerinde I. Abdülhamid'in hattı vardır, BBA, HHT, T: 29/Z/1201, Dosya No: 20, Gömlek No: 963; Kars Defterdarı İbrahim Efendi ölmüş metrukâtı devletçe zapt edilmiş olduğundan İbrahim Efendi'den Kars Muhafızı bulunduğu sırada senetle beş bin kuruş ödünç alıp eşyasını rehin bırakmış olan Ağrıboz Muhafızı ve Başbuğu Hacı Ali Paşa'nın borcunu ödemesi ve eşyasının kendisine verilmesi hakkında hat, BBA, HHT, T: 01/Z/1192, Dosya No: 1416, Gömlek No: 57875; Sabık Darüssaade ağası müteveffa Ahmet Ağa'nın hal-i hayatında bir Fransız gemisi

İlmiye mensupları kul sistemi içinde yer almadıkları için kural olarak ölünce malları diğer yönetici sınıf mensupları gibi müsadere edilmezdi. Ancak bazı arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere zaman zaman onlar da bu konuda sahip oldukları dokunulmazlığı yitirmişler, terekelerinin bir kısmına ya da tamamına devlet hazinesi adına el konulmuştur⁵⁰.

ile Mısır'a gönderdiği eşyasının müsadereci, BBA, C. SM, T: 29/Z/1255, Dosya No: 137, Gömlek No: 6887, görüldüğü üzere yönetici sınıf mensupları öldükleri zaman malları yakın takibe alınarak başka yerlere naklettikleri mallar bile müsadereci kurtulamamaktadır; Vefat eden Sadr-ı sabık Vezir Mustafa Paşa'nın İstanbul'da Paşakapısı tabir olunur sarayda ve Küçük Ayasofya kurbindeki (yakınlarındaki) hanesiyle Şehzadebaşı'nda ve Kadırga limanı civarındaki müceddeden (yeniden) yaptırdığı hanelerinin ve bu hanelerde mevcut emval ve eşyasının miri tarafından zapt ve müsadere edilmesi, BBA, MAD. d, T:?, Dosya No: ?, Gömlek No: 21246; Dersaadet ve Rumeli ile Anadolu'da ve yurdun sair mahallerinde mukim iken çeşitli şekilde vefat eden veya firar eden vüzeradan vesair memurin-i devletden kimselerin görülen lüzum veya vaki olan işar üzerine nüku, emval ve emlakıyla eşyasının ve tayin olunan mübaşirler tarafından müsadereci ve müzayede suretiyle furuhtu (satılması) ve belatının Darbhane'ye veya hazineye teslimine dair, BBA, MAD. d, T:?, Dosya No: ?, Gömlek No: 9745; Zecriye Emîni Ali Bey'in muhallefatinin müsadereci, BBA, C. ML, T: 08/R/1225, Dosya No: 1, Gömlek No: 13; Mısır Defterdarı Halil Recai'nin vefatı sebebiyle muhallefatinin ve Çengelöğlü Mahmud Kaptan'ın süvari olduğu kalyon kışkı sefinesinin müsadereci ve İstanbul'a sevki, BBA, C. ML, T: 29/Za/1218, Dosya No: 140, Gömlek No: 5956; Divan-ı Hümayun Tercümanı İstefanaki'nin malının müsadereci ve müsadereci evvel zevcesinin almış olduğu akçenin aranılmaması, BBA, C. ML, T: 29/B/1206, Dosya No: 152, Gömlek No: 6426, bu belge de son derece ilgi çekicidir. Müslüman olmamakla birlikte devlet hizmeti gören bir gayrimüslimin terekesine de ölümünden sonra el koyulmuştur; Aynı yönde bir başka belge, Hıyanetleri anlaşılan Şam Hazinesi muallimi Rafael ile kardeşlerinin emvallerinin müsadereci dair takrir, BBA, C. ML, T: 07/Z/1239, Dosya No: 429, Gömlek No: 17382; Aynı yönde bir diğer belge, Firar eden Boğdan Voyvodası Aleksandır'ın müsadereci olunan emval ve eşyasına dair hüküm, BBA, C. MTZ, T: 07/M/1203, Dosya No: 13, Gömlek No: 462; Sabık Yanya Mutasarrıfı Tepedelenli Ali Paşa zade Arslan Bey'in orduya ihzarına ve emvalinin müsadereci ve defterinin rikab-ı hümayuna gönderilmesine dair hüküm, BBA, C. DH, T: 29/L/1106, Dosya No: 233, Gömlek No: 11632; Maktul Harnos Sancağı Beyi Kapıcıbaşı Ağzı Açık Mehmed Ağa'nın muhallefatinin müsadereci olduğuna dair Çıldır Valisi Ahmed Paşa tarafından Sadaret'e tahrirat, BBA, HHT, T: 19/S/1238, Dosya No: 744, Gömlek No: 35207.

⁵⁰ Müderrisinden Yenişehir müftüsünün vefat ettiği zaman emval ve eşyasının müsadereci için Kapıcıbaşı Musa Bey gönderilmiş, ancak oğlu Edirne müderrislerinden Seyyid Ali Efendi'nin eşyanın kendisine bırakılmasını ve yirmi beş bin kuruş bedel verebileceğini bildirmesi üzerine müsadereci vazgeçilmiştir, BBA, HHT, T: 29/Z/1203, Dosya No: 1382, Gömlek No: 54652; Vefat eden İstanbul Kadısı Süleyman Efendi'nin muhallefatinin yüz bin kuruşu miriye alınıp mütebakisinin veresesine terk olunması hakkında hat, BBA, HHT, T: 29/Z/1222, Dosya No: 1359, Gömlek No: 53426; Vefat eden İstanbul kadı-i sabık Süleyman Efendi'nin marifet-i şer'le tahrir edilen eşyasıyla zuhur eden yüz kırk altı bin kûsur kuruşdan canib-i miri için zabt edilen yüz bin kuruşun orduya gönderilmesi ve mütebaki nukuduyla eşyasının veresesine verilmesi hakkında defterdara buyruldu, BBA, HHT, T: 29/Za/1228, Dosya No: 74, Gömlek No: 4490; Ordu Serhümayun Kadısı İbrahim Selim Efendi'nin, Edirne'de vefatı vukuuna mebni Edirne kadısı tarafından tahrir ve temhir edilen emval ve eşyasının İstanbul'a gönderilmesi, BBA, HHT, T: 04/M/1223, Dosya No: 464, Gömlek No: 22702; belgede ilgi çekici olan nokta ordu kadısı ölünce diğer yönetici sınıf mensuplarına yapılan işlemin aynen tatbik edilerek eşyalarının mühürlenip, deftere yazılmasıdır; Vefat eden Esbak

V. MÜSADEREDE USUL

Mal varlığı devlet tarafından müsadere edilecek olan şahıs siyaseten katl cezasına çarptırılmışsa hemen katlin infazından sonra mal varlığı tespit edilirdi. Buna karşılık kişi eceliyle hayatını kaybetmiş bir yönetici sınıf mensubuy- sa bu konudaki haber merkeze ulaştırılarak ne yapılması gerektiği konusunda yetkililer bilgi isterlerdi⁵¹. Merkezin vereceği talimatlara göre işlem yapılırdı. Eğer yönetici sınıf mensubunun azil, hapis, sürgün gibi cezalarla birlikte mal varlığının müsadere karar verilmişse yine durum derhal yetkililere bil- dirilerek süreç başlatılırdı. Malı müsadere edilecek kişinin öncelikle malları mühürlenir (temhir edilir), ardından bütün malları-menkul, gayrimenkul, nakitler, üçüncü şahısların ilgili kişiye olan borçları-bir deftere kaydedilirdi. Ayrıca bu defterlere kişinin borçları varsa onlar da yazılırdı⁵². Defterin ya- zılması için ya doğrudan İstanbul'dan ya da emrin icrasıyla görevlendirilen kişi tarafından gerekli sayıda memur istihdam edilirdi⁵³. İstanbul dışında bu iş genellikle mahalli kadıliklarca yapılırdı. Mal varlığının kaydedildiği def- terler İstanbul'a gönderilirdi. Bazı durumlarda malı müsadere edilen kişinin mal varlığı beklenenden az çıkabilirdi. Eğer şüpheli bir hal söz konusu ise geniş bir soruşturmaya girilir, muhalefatın tam olarak tespiti için mirasçılar üzerinde maddi, manevi baskı yapılabilir, çok uzak yerlerdeki akrabalar dahi

Şeyhülislâm Kadızade Tahir Efendi'nin sahilhanesinin taht-ı temhire aldırıldığına (taht adına mühürlenmesi) ve terekasından zevce-i menkûhesine rubu (dörtte bir) hisse isabet edip varis- i aharı (başka varisi) olmadığından, baki muhalefatının Hazine-i Amire'ye ait bulunduğu- na dair şeyhülislâm efendiden Sadaret'e, BBA, HHT, T: 29/Z/1254, Dosya No: 647, Gömlek No: 31718/A, burada yapılan işlem İslam miras hukuku hükümlerine uygun görünmektedir. Çünkü sağ kalan eş tek başına mirasçı olursa sadece kendisine düşen payı alır, (başka mirasçı olmaması payında artışa neden olmaz) kalan terekeye hazine adına el konur.

⁵¹ Diyarbakir Valisi Şeyhzade İbrahim Paşa'nın vefat ettiğine ve emvalinin hükümet memurları vasıtasıyla mühürlenmesi ve müteveffanın muhalefatının ne suretle idare edilmesi gerektiği konusunda emir beklendiğine dair telhis, BBA, HHT, T: 29/Z/1229, Dosya No: 1268, Göm- lek No: 49127; Üsküdar'da sabık Kaftan Ağası Derya Kalemi Alay Beyi Gürcü oğlu Hacı İbrahim Ağa vefat edip, zevcesinden başka varisi olmayıp ashab-ı servetten bulunduğu- na binaen canib-i miriden muhalefatının tahririne ne vechile irade buyrulacağı, BBA, HHT, T: 29/Z/1205, Dosya No: 214, Gömlek No: 11714.

⁵² İlgili örnekler için bkz. Dipnot, 40.

⁵³ Şam Valisi Firari Yusuf Paşa'nın İstanbul'da bulunan Mühürdarı Abdullah Zihni Efendi'ye Paşa'nın nukud ve emval-i menkulesine aid tanzim ettirilen defterin huzura arzına ve mu- hallefatını zabt için mühürdarın katiplerle birlikte Şam'a hareketine dair hat, BBA, HHT, T: 29/Z/1225, Dosya No: 410, Gömlek No: 21288; Vefat eden Sadrazamın sabık Divan Katibi hacedandan Ahmed Efendi'nin hanesi başbakulu marifetiyle temhir ettirilmiş ve yine ağa-yı mumaiyleh ve kassam katibi marifetiyle mühürü fekk (mühürü bozularak) ve eşyası tahrir ve ashab-ı duyun (borçlar) veresesine tevzi ve taksimi hususunda ne vechile irade edileceğine dair, BBA, HHT, T: 29/Z/1205, Dosya No: 213, Gömlek No: 11651.

sorguya çekilebilirdi⁵⁴. Herhangi bir suiistimal belirlenirse ilgili kişiler cezalandırılırdı⁵⁵.

Bazı müsadere işlemlerini bizzat padişah takip edip, yönlendirirdi⁵⁶. Müsadere tamamlandıktan sonra gayrimenkul mallar ve gemi gibi menkuller açık arttırma (müzayede) ile satılır, bu satıştan ele geçirilen para, nakidler ve mü-

⁵⁴ Manisa'da vefat eden Sadr-ı esbak (eski vezir-i azamlardan) İzzet Paşa muhalefatına (mal varlığı) memur Sebkatullah Ağa'nın müteveffanın zabt edilen emvalini mübeyyin (bildiren) defteri gönderdiğine ve bazı emval ketm edilmekte (gizlendiğinden) olduğundan bunların meydana çıkarılması için ferman ısdar olunacağına (çıkarılacağı) dair telhis, BBA, HHT, T: 29/Z/1227, Dosya No: 1268, Gömlek No: 49132; Selanik'de ikamet üzere iken vefat eden Rumeli eski Valisi merfu-ül-vezare Seyyid (vezirlik rütbesi elinden alınmış olan) Mustafa Paşa'nın muhalefatı mirice zabtedilmiş olup, daha fazla emval ve nukudu olması ihtimaline binaen ber mucceb-i ferman tekrar mübaşir irsal ve Dersaadet'e gelen kethüdası haps ve istintak edildiğine (sorguya çekildiğine) ne dair hattı hümayun, BBA, HHT, T: 29/Z/1219, Dosya No: 227, Gömlek No: 12626; Müteveffa Büyük Abdi Paşa'nın harem kethüdası ve zevcesi her ne kadar tazyik olunmuşlar ise de gösterdikleri emvalden başka bir habbe zuhur ederse her cezaya razı olduklarını ifade ettikleri, BBA, HHT, T: 29/Z/1205, Dosya No: 1394, Gömlek No: 55759; Emval ve eşyası tahrir edilen Sadr-ı sabık merhum Hasan Paşa'nın, konağında medfun (gömülmüş) parası olup olmadığını anlamak için şüpheli mahallerin yazılması, BBA, HHT, T: 29/Z/1205, Dosya No: 204, Gömlek No: 10660; Kandiye muhafızı iken vefat edip eşya ve emvali mirice zabt olunan Konya Muhafızı esbak Sadrazam Silahtar Mehmed Paşa'nın haps edilen bendeganından Zahrab Daniel ile Davnik Paşa'nın başka metrukâtı olup olmadığı hakkında yapılan istintakları (soruşturma)havi varaka, BBA, HHT, T: 29/Z/1203, Dosya No: 185, Gömlek No: 8665; Süvari mukabelecisi iken malı hükümetçe müsadere ve kendisi Magosa'ya nefyedilmiş olan Mehmed Raşid Efendi'nin İstanbul'da hane ve parası olup olmadığına dair vuku bulan istizah (açıklama isteme) üzerine Pederi Hasan Efendi tarafından verilen tahrir, BBA, C. AS, T: 29/Z/1300, Dosya No: 238, Gömlek No: 1004; Sabık Harbiye Nazırı Emin Efendi'nin tebeyyün eden (meydana çıkma) zimmetine mukabil müsadere edilen emlaki borcunu ödeyemeyeceğinden emval-i mektumesinin (vergiden kaçırılan mallar) araştırılması hakkında Sadaret'den Serasker Paşa'ya tahrirat, BBA, HHT, T: 29/Z/1253, Dosya No: 739, Gömlek No: 35043/H; Ref-i vezaretle Dimetoka'da ikamete memur edilen sabık Rumeli Valisi Mehmed Paşa'nın zabt ve müsadere edilen emval ve eşyasının azlığı hasibiyle mektumesi(gizlenen) hakkında tahkikat icrasının defterdar efendiye havalesi, BBA, HHT, T: 29/Z/1238, Dosya No: 520, Gömlek No: 8665.

⁵⁵ Müteveffa Büyük Abdi Paşa'nın Kütahya'da zuhur eden emval-i mektumesi (vergiden kaçırılan mallar) hakkında Harem kethüdasının malûmattar olması (bilgi sahibi) ile buldurulup hapse konulduğuna ve müteveffanın haremî elyevm (şu anda) hanesinde olduğundan hakkında ve hanesinin temhiri (mühürlenmesi) hususunun istifsar-ı muameleye (yapılacak olan işlemin sorulması) dair, BBA, HHT, T: 29/Z/1205, Dosya No: 210, Gömlek No: 25423.

⁵⁶ Çavuşbaşı Mehmet Seyda Efendinin ölümü sebebiyle Defterdar efendinin tahriri üzerine I. Abdülhamid'in "Merhumun menzil-i menhusesi duhan odasında kâffe-i emval ve eşyası kemal-i dikkat ve ihtimamen zabt ve tahrir ve taraf-ı hümayununa arzı edilsin" şeklindeki hattı padişahların da müsadere işini yakından takip ettiklerini göstermektedir, BBA, HHT, T: 29/Z/1203, Dosya No: 14, Gömlek No: 568; Midilli adasında ölen Alaybeyi Hacı İshak'ın zengin olduğu anlaşıldığından emval ve eşyasının müsadere konusunda padişahın hattı hümayunu, BBA, HHT, T: 29/Z/1202, Dosya No: 14, Gömlek No: 577; Müteveffa Şam valisinin emvalini meydana çıkarılması konusunda I'in Abdülhamid hatt-ı hümayûnu, BBA, HHT, T: 29/Z/1199, Dosya No: 21, Gömlek No: 996.

cevher gibi menkuller devlet hazinesine alınır⁵⁷. Müsadere sonucu elde edilen gelirler genellikle devletin zorunlu ihtiyaçları için harcanırdı.

VI. MÜSADERE YAPILMAYAN HALLER

Yönetici sınıf mensuplarına bir ceza olarak ya da ölüm halinde otomatikman uygulanan müsadere bazen vazgeçildiği ve mal varlığının mirasçılara bırakıldığı örnekler vardır. Müsadereden vazgeçilmesinde en fazla karşımıza çıkan sebep malına el konacak kişinin ölümüyle güç durumda kalan yakınlarıdır. Müsadere kararı ister siyaseten katl ile birlikte ister doğrudan ölüm üzerine verilmiş olsun geride kalan bir aile ya da yetimler ve bunların padişahın merhamet duygularına hitap etmeleri karardan vazgeçilmesine yol açmıştır. Zaman zaman bu yakınlar padişaha arzuhallerle durumlarının ne kadar çaresiz olduğundan bahsederek, onun merhametine ve büyüklüğüne sığındıklarını ifade etmişler ve yardım talebinde bulunmuşlardır⁵⁸. Bazen de müsadere işiyle görevlendirilen kişiler zor durumda olan yakınlarla ilgili bilgileri doğrudan padişaha iletmişlerdir⁵⁹. Bütün bu hallerde padişah emriyle

⁵⁷ Dersaadet ve Rumeli ile Anadolu'da ve yurdun sair mahallerinde mukim iken çeşitli şekilde vefat eden veya firar eden vüzeradan vesair memurin-i devletden kimselerin görülen lüzum veya vaki olan işar üzerine nü kud, emval ve emlakıyla eşyasının ve tayin olunan mübaşirler tarafından müsaderesine ve müzayede suretiyle furuhtu (satılması) ve bedelatının Darbhane'ye veya hazineye teslimine dair, BBA, MAD. d, T:?, Dosya No: ?, Gömlek No: 9745; müsadere usul için bkz, Mumcu, Katl, s. 156-158.

⁵⁸ Aydoslu Süleyman Ağa'nın kerimesi Ayşe Hanım'ın, pederinin vefatında cümle emval ve eşyanın mirrice zabt ve yalnız Hocapaşa'daki konağın bedeli mukabilinde kendisine verildiğinden bahisle meblağ-ı mezkuru sarrafdan aldığı ve kudreti bulunmadığından haline merhameten bu meblağın miriden itasını istirham ettiği, BBA, HHT, T: 29/Z/1211, Dosya No: 202, Gömlek No: 10412; Kocaları İsmail Ferruh Efendi'nin terekesinden kendilerine düşen hissenin Divan-ı hümayun hacedânından Recai Efendi tarafından zabt edildiğinden perişan düşükleri, merhamet buyrulması talebindeki Zübeyde ve Fatma hanımların arzuhali, BBA, HHT, T: 04/Ra/1255, Dosya No: 1321, Gömlek No: 516027/A.

⁵⁹ Hama'da vefat ettiği bildirilen Surre Emimi Hacı Hafız Ağa'nın Bursa'da bulunan eşyasının temhir edildiğine(mühürlendiği) ve müteveffanın şayan-ı merhamet beş yetimi olduğuna dair, Bursa Mütesellimi Hacı Ahmed ve Kadısı Süleyman Efendiler taraflarından Sadaret Kethüdası'na gönderilen yazı, BBA, HHT, T: 29/Za/1251, Dosya No: 555, Gömlek No: 27463/B; Eğriboz Muhafızı Ebubekir Paşa'nın vefatı dolayısıyla emvalinin muhafaza altına alındığı, borçları ve zevce ile kızlarının geçimlerinin temini ricasını da içeren Eğriboz kadısının ilamı, BBA, HHT, T: 04/Za/1229, Dosya No: 1343, Gömlek No: 52486; Kaymakam paşa (sadrizam) tarafından I. Abdülhamid'e verilen bu telhiste; Rikâb-ı Hümayun Çavuşbaşılık hizmetinde olan Seyda Mustafa Efendi vefat etmiş ve nukut ve eşyası cüz'i olduğundan evlatlarına ihsanı ve ancak Rumeli'de mukataası bulunmakla muaccele ile taliplere verilmesi münasib olacağı arzedilmiş ve hatt-ı hümayunda emval ve eşyasının evladlarına verilmesi ve mukataasının müzayede mi yoksa muaccele ile mi evladına münasib olacağını bildirilmesi zat-ı hümayunlarının taktirine bağlı olduğu ifade edilmiştir, BBA, HHT, T: 29/Z/1203, Dosya No: 11, Gömlek No: 395; "...Merhum fi'l-asl ashab-ı servetten olmadığına binaen mücevherat ve zi-kıymet (değerli) nesnesi olmayub ve el'an mühür altında olan mefruşat (ev döşemeye yarayan eşya) ve melbusatı (elbiseler) furuhat olunmak (satılmak) lazım gelse

terekenin tamamı ya da bir bölümü mirasçılara bırakılmış, hatta tereke yeter-
sizse maaş bağlanabilmiştir⁶⁰.

Müsadere den vazgeçilmesinin ikinci bir nedeni borçlardır. Mal varlığının
tamamı borçlardan az olursa devlet müsadere yapmayıp, borçların ödenmesi
kaydıyla terekeyi mirasçılara bırakmıştır.

Son olarak müsadere olunması gereken mal varlığı belirli bir bedel kar-
şılığında mirasçılara bırakılabilmıştır⁶¹. Bir başka ifade ile devlet tereke üze-

yirmi kiseye baliğ olur (varan) olmaz kabilinden idüğünü ve merhumun sarraf-ı esnafa olan
duyunu (borcu) yüz yirmi akçeye baliğ olacağını ve müteveffay-ı muma-ileyhin (adı geçen)
bir nefer oğlu ve bir kerimesi (kızı) ve bir nefer dahi zevcesi (karısı) olup vucuh'a sayeste-i
merhamet'ül şefkat inayet idüklerini (merhamet, şefkat, iyiliğe yaraşır oldukları)... evlad-ı
iyalinin (eşinin) ahval-i pür melallerine (çok acınacak durumlarına) merhamet, müteveffay-ı
muma-ileyhin müddet-i vafireden beru (çok uzun süreden beri) Devlet-i Aliyyelerine sebkat
iden hizmetine (devlete hizmeti geçmesine) hürmeten hanesinin mührü fekk ve mefruşat-ı
melbusatının evlad-ı iyaline in'am (iyilik etme) ve ihsan buyrulması babında emri ferman
şevketlu, kerametlu mehabetlu, kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerindir
"Vezir-i azamın bu takririne olumlu cevap veren padişah takririn üzerine "mührü fekk olunup
veresesine verile" emrini ilıstirmiştir, BBA HHT, T:1222, No: 57686.

⁶⁰ Maktul Reisülküttab Ahmed Safi Efendi'nin emvalinin evladlarına terk edilmesi hakkında
hat, BBA, HHT, T: 29/Z/1222 Dosya No: 1355, Gömlek No: 53030; Sadr-ı esbak müteveffa
Şahin Ali Paşa'nın oğlu Müderris Hasan Bey ile kerimesi Fatma Hanım'ın pederlerinin ve-
fatında emval ve eşyası mirice zabt ve perişan ve müstağrak-ı düyun (borca batmış) oldukla-
rından hallerine merhameten deynlerinin (borçlarının) miriden tesviye (ödenmesi) ve maaş
tahsisi istihamları ve fil-hakika (gerçekten) şayan-ı merhamet bulunmaları ile müderrisinden
olmakla Hasan Bey'in pusulası münhal(memuru bulunmayan yer) vukuunda kayrılmak üzere
şeyhülislama itasına ve Fatma Hanım'a gümrükten vazife tevcihinin münasip olacağına dair
BBA, HHT, T: 29/Z/1207, Dosya No: 228, Gömlek No: 12727; Tırhala Mübayaacısı Halil
Bey'in firar eylediği ve emvalinin taht-ı muhafazaya alındığı, bıraktığı çiftliklerin satılması ve
idareleri suretleri, emval ve eşyasının evlad ve iyaline (eşine) terki, BBA, HHT, T: 29/Z/1195,
Dosya No: 20, Gömlek No: 949; Kalyonlar Ruznamçesi Başhalifesi sabık müteveffa Halil
Efendi'nin terekesei borcunu karşılamadığından, oğlu Mehmed Arifle kızı Zeliha'ya maaş ve
ekmek verilmesi hakkında, BBA, HHT, T: 29/Z/1225, Dosya No: 276, Gömlek No: 16236;
Edirne'de mukim iken eceliyle ölen merfuülüzare Mahmud Paşa'nın beş kerimesi şayan-ı
merhamet ve bikes (kimsesiz) olduklarından terekeseinin kızlarına terk edileceği, BBA, HHT,
T: 29/L/1211, Dosya No: 188, Gömlek No: 8985; Edirne'de eceliyle ölen merfuül-vezare
Mahmud Paşa muhalefatının zabtı üzerine, üç kızı fakir kaldıklarından terekeseinin yetimle-
rine verilmesi. BBA, HHT, T: 21/L/1211, Dosya No: 219, Gömlek No: 12106.

⁶¹ Tokad sakinlerinden sabık Tokad voyvodası Ekmekcioğlu'nun vefat ile emval-i metrukesi-
nin mirice zabtı emredilerek mübaşir gönderilmiş ise de emval-i mezkure beynel-verese (mi-
rasçılar arasında) taksim edildiği ve canib-i miriye para verilerek emvalin terkinin verese talep
eylediği mübaşir tarafından bildirilmekle münasip bedel mukabilinde emvalin terkinin tensip
edildiğine (uygun bulunduğu) dair hattı hümayun, BBA, HHT, T: 29/Z/1211, Dosya No:
228, Gömlek No: 12691; Kıbrıs'ta Lefkoşa'da vefat eden Zangılakzade Hacı Mustafa'nın
emval ve eşyasının canib-i miriden zabtı konusunda emr ve mübaşir gönderilmiş ise de emrin
vürüdünden (gelmesinden) evvel emval ve eşyanın kassam marifet ile vereseye bırakıldığına
ve tensip edilirse bedel mukabilinde vereseye terkine dair Kıbrıs Muhassılı Hafız Ali Efendi
tarafından varid tahriratın arz-ı atebe edildiğine dair, BBA, HHT, T: 29/Z/1220, Dosya No:

Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması

rindeki mirasçılık hakkını mirasçılara satmıştır. Az sayıdaki örnekte ise çeşitli sebeplerle müsadere durdurulmuş ve mal varlığı iade edilmiştir⁶².

Yönetici sınıf mensuplarının ölünce mallarının müsadere edilmesi ve mirasçılara bir şey kalmadan terekenin devlet hazinesine alınması Osmanlı Devleti'nde aile vakıfları, zürri vakıflar ya da evlatlık vakıflar adı verilen bir uygulamanın yaygınlık kazanmasına yol açmıştır. Özellikle üst düzey devlet adamları hukuki mirasçılarının geleceklerini garanti altına almak adına sağlıklarında aile vakıfları kurma yoluna gitmişlerdir⁶³.

Aile vakıfları vâkıfın vakıfdan yararlanmak üzere kendi soyundan gelen kişileri seçmesi ile ortaya çıkan vakıf türüdür. Bu tür vakıfların caiz olup olmadığı İslam hukukçuları arasında tartışmalıdır. Hanefi hukukçulardan Ebu Yusuf nihai amacın hayır olduğunu ileri sürerek vakıftan vâkıfın veya yakınlarının yararlanabilmesini caiz görmüştür. Bu görüş Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi diğer İslam Devletlerinde de -Hanefi mezhebinin yaygın olmadığı bölgelerde bile- geniş bir uygulama alanı bulmuştur⁶⁴.

Zürri vakıflarda vâkıf, vakıf senedinde sadece “evladıma” ibaresini kullanmışsa bir nesil sonra yoksullara, “evlâd-ı evlâdıma” demişse bütün soyu tükendikten sonra vakıf yoksullara tahsis edilmiştir⁶⁵.

227, Gömlek No: 12631.

⁶² Rikab-ı Hümayun Kapıcıbaşılarından Numan Bey'in daha önce müsadere edilen çiftliklerinin iadesi ve kendisine yeterli derecede maaş tahsisi, BBA, A.AMD, T: 30/Z/1263, Dosya No: 2, Gömlek No: 85.

⁶³ Tersane kapudanlarından Kemani Hasan Kapudan'ın cemi (bütün) terekesi vakfa aid olduğundan müteveffanın terekesinin müsadere edilemediği ve müteveffanın terekesine dahil olan miri üsera (esir) zindanında mevcut olan malumü'l mikdar esiri müteveli-i vakf Darussaade Ağası Yusuf Ağâ'dan bedel-i musalaha (uzlaşma bedeli) olmak üzere malumü'l mikdar akçayı Şikk-ı Evvel Defterdarı Ahmed Paşa Vekili Osman Ağâ'nın kabzını) ikrarı havi Kasımpaşa Kadısı Süleyman bin Ali el-Hüseyini tarafından verilen hüccet, BBA, İE.ADL, T: 17/Z/1085, Dosya No: 1, Gömlek No: 57. Edirne'de vefat edüp, emval ve eşyası hazinence zabt olunan Başmuhasebeci Seyyid Numan Bey'in eshab-ı düyunu matlublarının (borçlu olduğu kimseler) muhalefatından tesviyesini (borcun ödenmesini) istirham eylediklerine ve zabt edilip satılanların bedeliyle veresesinden alınan mebalîğ deynine (borcuna) adem-i kifayesinden (yetmediği için) ve eshab-ı düyun fazla metalibatla (talep olunan) hanesinin satılmasını taleplerinden ve hane vakfedilip vereseye intikalden satılması münasib olmayacağından ne vechile (ne şekilde) hareket olunacağına dair hat, BBA, HHT, T: 29/Z/1203, Dosya No: 268, Gömlek No: 15628, belgeden anlaşıldığı üzere Başmuhasebeci Seyyid Numan Bey mal varlığının bir kısmını-evini- evlatlık vakıf kapsamında vakfetmiştir ve mirasçılara intikal etmiştir. Dolayısı ile bu kısmın müsadere mümkün olmamıştır.

⁶⁴ Gerber Haim, “The Vaqf Institution in Early Ottoman Edirne”, *Asian and African Studies*, sy. 17, s. 34; Köprülü Fuad, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü I”, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1983, s. 359.

⁶⁵ Evlâddan kastedilen eğer özel bir ayırım yapılmamışsa erkek ve kız çocuklar ve onların ço-

Ayrıca Osmanlı uygulamasında hayri ve zürri vakıflar dışında her ikisinin karışımından oluşan karma vakıflara da rastlanmaktadır. Bu tür vakıflarda vakıf gelirlerinin bir kısmı hayri amaçlara, bir kısmı da aile üyelerinin yararlanmasına tahsis edilmiştir. Yönetici sınıf mensupları eğer böyle evlatlık vakıflar ya da karma vakıflar kurmuşlarsa evladı adına vakfettiği kısma ölümü halinde dokunulamamış ve çocukları yararlanmaya devam etmişlerdir. Kayıtlara göre Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi kurulan vakıfların %90'ı yönetici sınıf mensuplarına aittir. Her ne kadar bunların hepsi aile vakıfları olmasa da oran dikkat çekecek kadar yüksektir⁶⁶.

VII. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet'in kul sistemini kurmasıyla yeni bir anlama bürünen müsadere uygulaması iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bir ceza olarak müsadere ve ölüm halinde müsadere. Kul sistemiyle birlikte ilmiyye hariç tutulursa diğer yönetici sınıf mensupları için müsadere uygulaması sık sık görülür olmuştur. Müsadere bazen tek başına bir ceza olarak, bazen görevden azil, hapis, sürgün ve siyaseten katl cezalarıyla birlikte verilmiştir. Ayrıca bu kişiler öldüklerinde otomatikman devlet hazinesi adına mal varlıklarına el konmuş ve mirasçılarında bir şey bırakılmamıştır. Osmanlı Devleti'nin genel yapısı göz önüne alındığında bunun iki temel sebebi olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi merkezi otoriteye dolayısı ile padişaha rakip olabilecek iktidar odaklarının ortaya çıkmasını engelleyerek Avrupa tipi bir aristokrasinin oluşumunu engellemektir. İkinci ana neden ise öldükleri zaman mirasçılarında bir şey bırakamayacaklarını bilen üst düzey devlet görevlilerinin ellerindeki gücü servet edinmek için kötüye kullanmalarını önlemektir. Burada üzerinde durulması gereken birkaç önemli nokta vardır. Birincisi müsadere yönetici sınıf için bir ceza olarak uygulandığında genellikle yargı süreci işlemeden, kişi dokunulmazlığı ilkesine aykırı olarak padişah tarafından keyfi olarak verilmesidir. İkincisi ise ölüm halinde müsadere, İslam Hukukunda da önem verilen mülkiyet ve miras haklarının hiçe sayılarak ilgili kişilerin terekelerinin zapt edilmesidir. Başlangıçta sadece devşirme kökenli yönetici sınıf için geçerli olan bu kurallar Kanuni'den itibaren ulema dışında kökeni ne olursa olsun bütün devlet adamlarını içine alacak şekilde genişlemiştir. İlmîyye sınıfı için de her zaman mutlak bir muafiyet söz konusu olmamış, siyaseten katl cezasına çarptırılan ulemanın malları da müsadere edilebilmiş-

cuklarıdır.

⁶⁶ Öztürk Nazif, "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", Osmanlı, c. 5, Ankara 1999, s. 41-42.

Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması

tir. Hatta makalemizde kullandığımız bazı arşiv belgelerinde görüleceği üzere kimi zaman eceliyle ölen ilmiye mensuplarının terekelerine ya da terekenin bir kısmına devlet hazinesi adına el konulabilmiştir.

Müsadere yapılacağı zaman ilgili kişinin bütün eşyaları mühürlenerek sayılmış,-ev, ev eşyası, elbise, mücevher, nakitler, diğer gayrimenkuller-nakidler ve mücevherler doğrudan hazineye alınırken, diğerleri açık arttırma yoluyla satılıp bedelleri Beytülmale dâhil edilmiştir. Ancak malı müsadere edilen kişilerin geride güç durumda mirasçıları kalmışsa ki bunlar genellikle eş ve çocuklardır, padişah mal varlığının bir kısmını, mal varlığının fazla olmaması durumunda tamamını mirasçılara bağışlamıştır.

Reaya için de müsadere uygulamaları söz konusu olsa da her şeyden önce yönetici sınıf kadar sık oranda karşımıza çıkmamaktadır. Ayrıca bir ceza uygulanacağında genellikle yapılan yargılama sonucunda, kadının verdiği karardan sonra mallara el konulabilmiştir. Eceliyle ölüm halinde müsadere ise reaya açısından kural olarak geçerli olmamıştır. Bununla beraber arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere çok zengin olup, büyük bir mal varlığı edinmiş olan reayadan ölenler olduğunda zaman zaman terekeleri müsadere edilebilmiştir⁶⁷.

Yönetici sınıf açısından müsadere uygulamasında II. Mahmut dönemi bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra aynı yıl çıkardığı bir fermanla II. Mahmut, müsadere usulünün kaldırıldığını ilan etmiştir. Fermanla padişah müsadere yönteminin adeta hukuka aykırı olduğunu kabul etmekle birlikte yeniçerilerin aşırı harcamalarını devlet hazinesinden karşılayabilmek için müsadere yapıldığını belirterek suçu yeniçerilerin üzerine atarken padişahları aklamaktadır. Fermanın geri kalan bölümünde ise her kim olursa olsun vefat edenlerin terekelerinin artık müsadere edilmeyeceği, mirasçılar arasında bölüştürüleceği, devletin mirastan kuruşta bir para “resm-i kismet alacağı”nı vurgulanmıştır⁶⁸.

⁶⁷ Dersaadet ve Rumeli ile Anadolu'da ve yurdun sair mahallerinde mukim iken çeşitli şekilde vefat eden veya firar eden vüzeradan vesair memurin-i devletden ve” erbab-ı servetden (servet sahiplerinden) müslim ve gayr-i müslim kimselerin “görülen lüzum veya vaki olan işar(yazı ile bildirme) üzerine nükud, emval ve emlakıyla eşyasının tayin olunan mübaşirler tarafından zabtıyla, müzayede (açık arttırma) suretiyle furuhtu (satılması)ve bedelatının Darbhane'ye veya hazineye teslimine, BBA, MAD.d, T: ?, Dosya No: ?, Gömlek No: 69752; aynı yönde belgeler BBA, MAD.d, T: ?, Dosya No: ?, Gömlek No: 9748; BBA, MAD.d, T:?, Dosya No: ?, Gömlek No: 9745.

⁶⁸ Mumcu, Katl, s. 171–172; Ögün, s. 379; Baysun, s. 672.

Bu fermanla Osmanlı Devleti'nde müsaderenin tamamen kaldırıldığını söylemek mümkün değildir. Her şeyden önce burada kaldırılan eceliyle ölenlerin mallarının müsadere edilmesidir. Bir ceza olarak müsadere uygulaması kaldırılmamıştır. Ayrıca fermanın metninden anlaşıldığı üzere müsadere yasağı da yönetici sınıftan ziyade reaya ile ilgilidir. Kaldı ki yüzyılların alışkanlığını hemen yok etmek mümkün olmadığı için uygulama devam etmiştir.

II. Mahmut döneminde müsadere konusunda atılan ikinci önemli adım 1838 (1254) memurlar için çıkarılan ceza kanunnamesi ile olmuştur. II. Mahmut padişahı yeniden güçlendirmek ve vezir-i azamın gücünü kırmak için yaptığı reformlar çerçevesinde kalemiye sınıfını sivil bürokrasiye dönüştürmek istemiştir. Bunun içinse kul sisteminin ortaya çıkışından beri yönetici sınıf üyelerinin can ve mal güvenliğini yok eden siyaseten katl ve müsadere uygulamalarının kaldırılması gerekmektedir. Böylelikle 1838 yılında memurlar için çıkarılan ceza kanunnamesiyle “memurinin keyfi surette katl ve müsadere gibi şekillerle cezalandırılması tamamen kaldırılarak, her suça şeriat ve kanun çerçevesinde ceza verileceği” belirtilmiştir⁶⁹. Ceza kanununda vurgulanan en önemli husus siyaseten katl ve müsadere gibi cezaların keyfi olarak, yani hâkim kararı olmadan sadece padişah istediği için verilemeyeceğidir. Kanun metninden de anlaşılacağı üzere sadece usulüne uygun olarak yapılacak bir yargılamanın sonucunda ve yasalara uygun olarak –şer ve kanun dairesinde- müsadere mümkün olabilecektir. Bu durumda müsadere yönetici sınıf için sadece bir ceza olarak varlığını sürdürmekte olup –o da yargı süreci sonunda alınmış bir karar olacak-, ölünce terekeye devlet adına el konulması uygulaması kaldırılmış olmaktadır⁷⁰.

Nihayet 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile mahkeme kararı olmaksızın ve ayırım yapılmaksızın hiç kimsenin malının müsadere edilemeyeceği esası kabul edilmiştir⁷¹. Fermenda müsadere uygulamalarının sakın-

⁶⁹ Memurin vesairenin keyfi surette katl ve müsadere vesair şekillerde tecziyesi külliye ilga olunarak her cürme şer ve kanun dairesinde ceza verilmesi esasına müstenid olarak tanzim olunan ceza kanunnamesi, BBA, HHT, T: 29/Z/1254, Dosya No: 1242, Gömlek No: 48294; Mumcu, Katl, s. 173-174.

⁷⁰ Aslında Osmanlıda bazı devlet adamları müsadere uygulamalarına karşı çıkmışlardır. Örneğin Sadık Rıfat Paşa 1837–1839 yılları arasında Viyana elçiliği esnasında yazdığı ve Tanzimat'ın ilham kaynağı olarak kabul edilen risalesinde Avrupa ülkelerinde bir kimse ölünce malının devlet tarafından müsadere edilmediğini belirtmiştir. Paşa özel mülkiyet dokunulmazlığının bir devletin kalkınmasında ve iç huzurun sağlanmasında büyük önem taşıdığını ilk kez dile getirenlerden birisidir. Yine Mustafa Reşit Paşa rüşvet, angarya ve müsaderenin kaldırılması konusunda bir tasarı hazırlamıştır. Öğün, s. 380.

⁷¹ “...ve herkes emval ve emlakine kemal-i serbestiyetle malik ve mutasarrıf olarak ana bir

Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması

calarına da değinilerek özel mülkiyeti sürekli tehdit altında bulunduran bu yöntemin insanların çalışıp üretme azmini kırmak suretiyle ülkenin kalkınmasını engellediği önemle belirtilmiştir⁷². Fransız İhtilali sonucu doğan siyasi liberalizm akımının etkilerinin kuvvetle hissedildiği bu belgede mülkiyet hakkının vurgulanması kaçınılmazdır. İhtilalden hemen sonra yayınlanan Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesinde üzerinde önemle durulan haklardan birisi mülkiyet hakkıdır. İhtilalin etkilerinden uzak kalamayan Osmanlı Devleti'nde de bu hakkın önündeki en önemli engel olan müsadere kaldırılması şartıdır. Yine fermana yer verilen kişi dokunulmazlığı ilkesi yani hâkim kararı olmadan kimseye ceza verilememe prensibi de bunu zorunlu kılmaktadır. Her şeyin ötesinde ülkede başından beri uygulanan İslam Hukuku çerçevesinde de mülkiyet ve miras hakları dokunulmaz olup, keyfi müsadere uygulamalarının şer'i hukuka aykırı örfi hukuk düzenlemeleri olduğu söylenebilir.

tarafdan müdahale olunmamak ve firarda birinin töhmet ve kabahati vuku'unda anın veresesi ol töhmet ve kabahatten beriü'zimme olacaklarından anın malını müsadere ile veresesi hukuk-ı irsiyelerinden mahrum kılınmamak ve tebaayı saltanat-ı seniyyemizden olan ehl-i İslam ve milel-i saire bu müsa'dat-ı şahanemize bila istisna mazhar olmak üzere...”, Tanzimat Fermanı, İnalçık Halil/Seyitdanlıoğlu Mehmet, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul 2006, s. 3.

⁷² “...emniyyet-i mal kaziyyesinin fıkdanı halinde ise herkes ne devlet ve ne de milletine ısınamayıp ve ne imar-ı mülke bakamayıp daima endişe ve ıztırdan hali olmadığı misüllü aksi takdirinde yani emval ve emlakinden emniyyet-i kamilesi olduğu halde dahi heman kendi işi ile tevsi-i daire-i taayyüşiyle uğraşmış ve kendüsünde günbegün devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artıp ana göre hüsn-i harekete çalışacağı şüpheden azadedir, İnalçık/Seyitdanlıoğlu, s. 2; Ögün, s. 380; Baysun, s. 673.

VIII. KAYNAKÇA

- Akyılmaz Gül, “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. VIII, s. 1/2, 2004.
- Akyılmaz Gül, Osmanlı Devleti’nde Egemenlik Kavramının Gelişimi, Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı, c. III, 2000.
- Arık Feda Şamil, “Selçuklularda Müsadere” <http://www.muverrih.net/turkiye-selcuklu-devletinde-musadere> e.t.:20.08.2009.
- Arsal Sadri Maksudi, Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul 1947.
- Baysun Cavid, “Musadere”, İ.A. c. 8, İstanbul 1987.
- Cin Halil/Akyılmaz Gül, Türk Hukuk Tarihi, Konya 2008.
- Cin Halil/Akyılmaz Gül, Feodalite ve Osmanlı Düzeni, Mersin 2001.
- D’ohsson Maurice, Tableau General de L’Empire Othoman, c. VII, Paris.
- Ebu Ya’la el-Ferra, el-Ahkamü’s Sultaniye, Beyrut 1983.
- el-Maverdi, el-Ahkamu’s-Sultaniyye, (Çeviren: Şafak Ali), İstanbul 1994.
- Findley Carter, Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789–1922, Princeton 1980.
- Findley Carter V., Ottoman Civil Officialdom, Princeton 1989.
- Gerber Haim, “The Vaqf İstitution in Early Ottoman Edirne”, Asian and African Studies, sy. 17.
- GibbH.A.R./Bowen H., Islamic Society and the West, London 1969, vol. I.
- Heyd Uriel, Studies in Old Otoman Criminal Law, Oxford 1973.
- Itzkowitz Norman, Ottoman Empire and Islamic Tradition, Chicago 1972.
- İnalçık Halil, The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600, London 1994.
- İnalçık Halil, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993.
- İnalçık Halil, Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I, Ankara 1987.
- İnalçık Halil, “Mehmet II”, İA, c. 7, İstanbul 1988.
- İnalçık Halil, “Osmanlılarda Saltanat Veraset Usulü ve Türk Hakimiyet

Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması

Telakkisiyle İlgisi, SBFD c. XIV, sy. 1.

- İnalçık Halil/Seyitdanlıoğlu Mehmet, Tanzimat Fermanı, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul 2006.
- Karal Enver Ziya, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları –Nizam-ı Cedit-, Ankara 1988.
- Karataş Mehmet, “18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Bazı Müsadere Uygulamaları”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/26/195>.
- Köprülü Fuad, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü I”, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, İstanbul 1983.
- Lord Kinross, The Ottoman Centuries, The Rise and Fall of the Turkish Empire, New York 1977.
- Mehmed Neşri, Kitab-ı Cihan-Nüma, c. II, (Yayımlayanlar: Unat Faik Reşit/Köymen Mehmet Altay), Ankara 1987.
- Mumcu Ahmet, Divan-ı Hümayun, Ankara 1986.
- Mumcu Ahmet, Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet), İstanbul 1985.
- Mumcu Ahmet, Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Ankara 1985.
- Mustafa Nuri Paşa, Netayic ül-Vukuat, (Sadeleştiren: Çağatay Neşet), c. I-III, Ankara 1987.
- Ongan Halit, Ankara'nın İki Numaralı Şer'îyye Sicili, Ankara 1974.
- Öğün Tuncay, “Osmanlı Devleti'nde Müsadere Uygulamaları”, Osmanlı c. 6 Teşkilat, Ankara 1999.
- Öztürk Nazif, “Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları”, Osmanlı, c. 5, Ankara 1999.
- Shaw Stanford, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, c. I, İstanbul 1982.
- Ubcini M.A., Türkiye Mektupları, (Çeviren: Karaağaçlı Cemal), c. II, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Udeh Abdülkadir, Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk (Çeviren: Şafak Ali), c. II, Ankara 1990.

Prof. Dr. Sevgi Gül AKYILMAZ

- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, c. II, Ankara 1988.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, c. I, Ankara 1984.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara 1984.
- Üçok Çoşkun/Mumcu Ahmet/Bozkurt Gülnihal, Türk Hukuk Tarihi, Ankara 1996.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri: BBA, HHT, BBA, CTD, BBA, HHT, BBA, C. ZB, BBA, C. AS, BBA, CDH BBA, C. ML BBA, MAD BBA, C. ADL BBA, C. SM, BBA, C. ML BBA, C. MTZ BBA, C. DH BBA, C. AS BBA, A.AMD BBA, İE.ADL.